

АНАЛИЗА НА

ПОЛИТИЧКОТО УЧЕСТВО НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

**АНАЛИЗА НА
политичкото учество
на лицата со попреченост**

Скопје, 2017

Публикација: Анализа на политичкото учество на лицата со попреченост

Уредничка: д-р Жанета Попоска

Авторка: Елена Кочоска

Лектура: Елена Георгиевска

Дизајн, уредување и печат: Полиестердеј

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

324:342.726-056.26/.36]:341.24(047.31)
342.571-056.26/.36]:341.24(047.31)
324:342.726-056.26/.36(497.7)(047.31)
342.571-056.26/.36(497.7)(047.31)

КОЧОСКА, Елена

Анализа на политичкото учество на лицата со попреченост [Електронски извор] / автор Елена Кочоска. - Скопје : ОБСЕ, 2018

Начин на пристап (URL): <https://www.osce.org>. - Текст во PDF формат, содржи 66 стр., илустр. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 21.12.2018. - Библиографија: стр. [64-66]

ISBN 978-608-4788-39-3

а) Лица со попреченост - Право на политичко учество - Меѓународна регулатива - Истражувања б)
Лица со попреченост - Право на политичко учество - Македонија - Истражувања COBISS.MK-ID
109194250

Поддржано од:

Организација за безбедност и
соработка во Европа
Мисија во Скопје

Содржината на ова издание не секогаш ги одразува погледите или ставовите на Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Мисијата се придржува до Одлуката PC.DEC/81 на Постојаниот совет на ОБСЕ.

СОДРЖИНА

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ	4
ВОВЕД	5
ПРВА ГЛАВА	7
1. Меѓународни правни стандарди	7
1.1. Правото на политичко учество на лицата со попреченост во инструментите на Организацијата на Обединетите нации	7
1.1.1. Конвенција за правата на лицата со попреченост.....	7
1.1.2. Универзална декларација за човекови права	10
1.1.3. Други конвенции за правата на човекови во системот на ООН.....	11
1.2. Правото на политичко учество на лицата со попреченост во инструментите на Советот на Европа	12
1.3. Правото на политичко учество на лицата со попреченост преку инструментите на Европската Унија.....	13
1.4. Правото на политичко учество на лицата со попреченост преку инструментите на Организацијата за безбедност и соработка во Европа	14
ВТОРА ГЛАВА	16
2. Национална правна рамка.....	16
2.1. Устав	16
2.2. Изборен законик.....	17
2.3. Закон за медиуми и Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги.....	21
2.4. Закон за спречување и заштита од дискриминација	21
ТРЕТА ГЛАВА	23
3. Анализи на перцепциите.....	23
3.1. Перцепции и стереотипи	23
3.2. Регистрација и право на глас.....	25
3.3. Право да избираш и да бидеш избран	27
3.4. Гласање	34
3.5. Информирање и улога на медиумите во изборниот процес	38
3.6. Едукација на Државната изборна комисија	40
3.7. Мониторинг на изборниот процес и поднесување на приговори и жалби.....	40
ЧЕТВРТА ГЛАВА	42
4. Политичките партии и прашањето на попреченост	42
4.1. Програмски определби по прашањето на попреченост	42
4.2. Програмски определби во однос на Конвенцијата.....	43
4.3. Колку политичките партии се пристапни	45
ПЕТТА ГЛАВА	48
5. Ништо за нас – без нас.....	48
5.1. Главни препреки за активно вклучување на лицата со попреченост.....	48
5.2. Мерки кои се неопходни за учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот	49
ЗАКЛУЧОЦИ	55
ПРЕПОРАКИ	58
БИБЛИОГРАФИЈА	60

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ:

ДИК	- Државна изборна комисија
ЕКЧП	- Европска конвенција за заштита на човековите права и основни слободи
ЕСЧП	- Европски суд за човекови права
ЗААМУ	- Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги
ЗВП	- Закон за вонпарнична постапка
ЗСЗД	- Закон за спречување и заштита од дискриминација
ИЗ	- Изборен законик
ИО	- Изборен одбор
КЕБС	- Конференција за безбедност и соработка во Европа
КПЛП	- Конвенција за правата на лицата со попреченост
КЧП	- Комитет за човекови права
МОН	- Министерство за образование и наука
МПГПП	- Меѓународен пакт за граѓански и политички права
МРТ	- „Македонска радио-телевизија“ (јавен сервис)
МТСП	- Министерство за труд и социјална политика
НП	- Народен правобранител
ОБСЕ	- Организацијата за безбедност и соработка во Европа
ОБСЕ/ОДИХР	- Организација за безбедност и соработка во Европа/Канцеларија за демократски институции и човекови права
ООН	- Организација на Обединетите нации
СЕ	- Совет на Европа
УДЧП	- Универзална декларација за човекови права

ВОВЕД

Ефективното политичко учество на лицата со попреченост во процесот на донесување одлуки во државата, е прашање од интерес и во последните години претставува честа тема за дебата на меѓународно и регионално ниво. Во контекст на правото на политичко учество и според меѓународните стандарди за човекови права, политичкото учество (пристап до процесот на донесување одлуки и целосно учество во него), е клучен елемент за реализирање и заштита на правата на лицата со попреченост.

Постојните мерки и активности, новите унапредени политики и закони преземени од страна на државата по ратификацијата на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП) во 2011 година, многу малку придонесуваат кон создавање на услови за еднакви можности и остварување на граѓанските и политичките права.

Овие уставни/правни пречки одат во иста линија и со помалку очигледните и висококомплексни форми на исклученост, како што се политичката култура, отсуството на политичка волја, разбирањето на попреченоста од аспект на човековите права, системот на вредности, односно однесувањето и менталитетот на поединците, како во општеството во целина, исто така, и целосен инклузивен процес и учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот не е само придобивка за оваа група на лица, туку и придобивка за самото општество.

Затоа, оваа анализа го проучува директниот ефект што Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и постојните уставни и правни одредби го имаат врз политичкото учество на лицата со попреченост во државата, ја прикажува состојбата на нештата и дава сугестии и препораки за понатамошна дискусија и разгледување во политичката и академската заедница, како и заедницата на лицата со попреченост.

Правната рамка која е поставена во оваа анализа е заснована на КПЛП, која во согласност со членот 29 го разгледува принципот на политичкото учество на лицата со попреченост како алатка за јакнење на самата заедница на лицата со попреченост, наместо само заштитата на нивните права.

Во тој контекст, анализата во Првиот дел ги разгледува меѓународните правни стандарди и норми кои го регулираат политичкото учество на лицата со попреченост. Во Вториот дел, анализата се фокусира на постојните политики и механизми во државата кои го регулираат ова прашање, додека во Третиот дел се прикажани и анализирани перцепциите за учеството на лицата со попреченост во политиката и политичкиот живот, како од лицата со попреченост така и од лицата без попреченост.

Собирањето на податоци беше извршено преку комбинација од истражување и прибирање податоци преку теренска работа. Истражувањето се спроведе преку метод на анализа на правната регулатива и постојните јавни политики, како и достапни истражувања во наведените области. За изработка на оваа анализа, беа користени домашни правни акти, меѓународно право, постојни анализи на правните акти, како и анализи и извештаи за нивното спроведување, академска и друга литература. Правната анализа на текст овозможи анализа на националната правна рамка, при што самата анализа беше водена од содржината на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост.

Анкетирањето беше користено како метод за собирање на податоци од 100 испитаници без попреченост и исто толку испитаници со попреченост, како и темелно интервју со еден политичар со попреченост кој е член на Советот на Општина Прилеп. Исто така, беше направена анкета на политичките партии преку анализа на доставените прашалници до сите нив, односно до општинските ограноци и централните канцеларии на соодветната партија. Беа анализирани одговорите на вкупно четири политички партии со вкупен број од 40 прашалници, и тоа: ВМРО-ДПМНЕ, СДСМ, ДОМ и БЕСА.

Завршниот дел од анализата, заснован на истражувањето, предлага мерки кои би можеле да се преземаат за усогласување на постојната правна рамка во согласност со КПЛП како и прашања кои би можеле да се надминат а кои можат и треба да иницираат дискусија и разгледување од различни фактори, вклучувајќи ги и лицата со попреченост, а со цел обезбедување на (по)висок степен на политичко учество на лицата со попреченост, како чекор напред кон постигнување на суштинска еднаквост.

ПРВА ГЛАВА

1. МЕЃУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРДИ

1.1. Правото на политичко учество на лицата со попреченост во инструментите на Организацијата на Обединетите нации

1.1.1. Конвенција за правата на лицата со попреченост

Конвенцијата за правата на лицата со попреченост¹ и Факултативниот протокол кон неа, беа усвоени од страна на државата во 2006 година, а ратификувани на 5 декември 2011 година, без никакви резерви.

Конвенцијата за правата на лицата со попреченост не предвидува нови права. Напротив, и КПЛП и Факултативниот протокол се дизајнирани на начин преку кој се создаваат механизми за спроведување со цел да овозможат коригирање на изразено понеповолната положба на лицата со попреченост и унапредување на нивното учество во граѓанската, политичката, економската, општествената и културната сфера со подеднакви можности².

Еден голем дел од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост се однесува на прашањето на дискриминација врз основа на попреченост. Членот 5 од КПЛП има општа (хоризонтална) применливост. Во таа насока, државите членки имаат обврска да го обезбедат спроведувањето на принципот на универзален дизајн и соодветно приспособување. Имено, истата ги опфаќа сите форми на дискриминација вклучувајќи го и отсуството на соодветно приспособување.

Комитетот за правата на лицата со попреченост (понатаму во текстот: Комитетот) во Општиот коментар број 2³ посочува дека „лицата со попреченост треба да имаат еднаков пристап до сите добра, продукти и услуги на начин кој гарантира нивен ефикасен и еднаков пристап и со кој се почитува нивното достоинство ... а оневозможувањето на пристап треба да се смета за дискриминациски акт без разлика дали сторителот е јавен или приватен субјект“ (параграф 13). Во таа насока обезбедувањето на правото на достапност *profuturo* треба да се гледа во контекст на спроведување на општата обврска во насока на поставување и спроведување на концептот на универзален дизајн, како при обезбедување на различни стоки, услуги, така и во обезбедувањето на опремата и објектите.

Кога се анализира областа на политичката партиципација на лицата со попреченост главен стожер е членот 29 а во линија со членот 5, кој посочува дека „државите членки им ги гарантираат политичките права на лицата со попреченост и им овозможуваат да ги уживаат истите на еднаква основа со другите, обврзувајќи се дека ќе ги преземат сите соодветни и неопходни мерки, со цел лицата со попреченост да можат ефикасно и целосно да учествуваат во политичкиот и јавниот живот на еднаква основа со другите, непосредно или преку слободно избраните претставници, вклучувајќи го и правото и можноста да гласаат и да бидат гласани“ (член 29 став 1 (а)).

¹ Закон за ратификација на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност и Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност, „Службен весник“, бр.172/2011, од 14 декември 2011 година, достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk> и <http://www.slvesnik.com.mk> [Пристапено на: 10 март 2017 година].

² Попоска, Ж., „Од идеја до реалност“, Полио Плус- движење против хендикеп, 2005, стр.13.

³ Општ коментар број 2 на членот 9 од КПЛП, Комитет за правата на лицата со попреченост при ООН, CRPD/C/GC/2, достапно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement> [Пристапено на: 11 март 2017 година].

Тоа значи дека на лицата со попреченост мора да им се обезбеди политичко учество на иста основа со другите лица, без разлика на правниот субјективитет на лицето со попреченост. Паралелно, државите, исто така, имаат афирмативна обврска да ги приспособат и да ги поддржат лицата со попреченост во остварувањето на правото на политичко учество.

Во членот 29 се наведуваат обврските на државите за обезбедување, без никаква дискриминација и без неосновани ограничувања, учество во изборниот процес на сите лица со попреченост, учество во политичките организации/партии и учество во процесот на одлучување за прашања од интерес на лицата со попреченост.

Правото на учество во политичкиот и јавниот живот е меѓусебно поврзано, зависно и неделиво со другите права утврдени во КПЛП. Во таа линија, членот 29 е во тесна врска со членот 3 (Општите принципи), членот 4 (Генералните обврски), членот 5 (Еднаквост и недискриминација), членот 8 (Подигање на јавната свест), членот 9 (Пристапност), членот 12 (Еднакво признавање пред законот), членот 21 (Слобода на мисла, изразување и пристап до информации), како и со членот 31 (Статистика и собирање на податоци).

Членот 12 е важен затоа што во отсуство на правно признавање како лице пред законот, „индивидуата се деградира и се сведува на обичен правен објект каде што тој/таа нема да биде личност во правна смисла и ќе биде лишен од сите други права ... од тие причини, признавањето на правниот субјективитет на лицето е предуслов за реализација на другите права на индивидуата“⁴. Централно прашање е остварувањето на членот 29 во линија со членот 12 гледан низ деловната способност на лицата со попреченост. Во согласност со КПЛП акцентот во членот 12 е ставен на поддршката на лицата со попреченост, во остварувањето на нивните права, вклучувајќи го и правото на глас. Во таа насока, КПЛП, ги обврзува државите членки да го признаат и да го почитуваат правниот субјективитет на лицето со попреченост на еднаква основа како и другите, во сите аспекти од животот. Во таа насока, членот не предвидува никакви исклучоци, вклучувајќи го и правото на глас. Наместо тоа се потенцира дека државите членки треба да обезбедат „соодветни мерки во обезбедувањето на пристап на лицата со попреченост до поддршката што може да ја побараат во остварувањето на нивната правна способност“ (член 12 став 3). Поддршката во овој контекст се однесува на целиот изборен процес: информации и едукација за гласачите, нивна регистрација, подготвување на веб-страници, изборни кампањи, гласачки ливчиња, набљудување на гласачите и постизборна евалуација.

Во корелација со членот 12, гледано преку членот 29, КПЛП бара, од државите членки, да го олеснат правото на глас и да го поддржат одлучувањето за сите лица со попреченост во контекст на политичкото учество, додека, пак, членот 5, ја вклучува и обврската да се обезбедат соодветни приспособувања во остварувањето на ова право. Таквите мерки може да вклучуваат, на пример, обезбедување на поддржано гласање од страна на назначеното лице избрано од избирачот за кој е потребна поддршка, како и обезбедување на алтернативни гласачки места, достапност на преведувачи на знаковен јазик, воведување тактилни упатства за гласање или достапни апарати за електронско гласање или давање упатства за едноставни инструкции за гласање во лесен формат, или назначување на лице или група на лица кои ќе им помогнат на лицата со интелектуална и ментална попреченост да го разберат изборниот процес итн⁵.

Во таа насока се и размислувањата на Комитетот, кој во Општиот коментар број 1⁶, посочува дека „способноста за донесување на одлуки на лицето не може да се користи за да се оправда исклучувањето на лицата со попреченост, во уживањето на политичките права, вклучително и остварувањето на правото на глас [и] правото да бидеш избيران“

⁴ Попоска, Ж., „Од идеја до реалност“, Полио Плус - движење против хендикеп, 2005, стр.8.

⁵ Лорд, Е. Џ., „Акција и застапување за правата на лицата со хендикеп“, 2012, стр.31-43.

⁶ Општ коментар број 1 на членот 12 Комитет за правата на лицата со попреченост при ООН број CRPD/C/GC/1, достапно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement> [Пристапено на: 11 април 2017 година].

Во овој контекст неминовно е да се спомене и членот 8 од КПЛП кој наметнува голема обврска на државите членки на потребата „да го негуваат почитувањето на правата и достоинството на лицата со попреченост“ (член 8 став 1 (а)) и да преземат мерки „во борбата против стереотипите, предрасудите и дискриминациските практики“ (член 8 став 1 (б)). Ова вклучува „поттикнување на сите медиуми да ги прикажуваат лицата со попреченост на начин што е во согласност со целта на КПЛП“ (член 8 став 2 (в)). Во корелација со членот 29, медиумите имаат обврска не само да ги промовираат политичките права на лицата со попреченост туку имаат и обврска практично да поттикнат и прикажат, како лицата со попреченост ефективно да учествуваат во остварувањето на правото на глас.

Во таа линија е членот 21, при што сите држави членки имаат обврска да ги „преземат сите соодветни и неопходни мерки за да можат лицата со попреченост да го остварат правото на слобода на изразување и мислење, вклучувајќи го и правото да се бараат, примаат и даваат информации и идеи на еднаква основа со другите и преку сите форми на комуникација по нивен избор“ (член 21 став 1). Овој член, а во корелација со членот 29, посочува дека сите информации во сите фази од процесот на остварувањето на правото на глас мора да бидат во пристапни и достапни формати.

Секако, неминовно е да се спомене тука и членот 30 од КПЛП. Имено, ставот 4 од членот 30, се однесува на посебното право на лицата со намалени сензорни способности да го уживаат својот културолошки и лингвистички идентитет, и посебно правото да се користат со сопствениот јазик. Во контекст на членот 29, тоа значи дека изборниот процес мора да обезбеди целосна пристапност на информациите кои ќе водат кон промоција и остварување на правото на малцинствата, во овој случај на лицата со намалени сензорни способности - да го уживаат својот културолошки и лингвистички идентитет и посебно правото да се користат со сопствениот јазик во реализирањето на правото на глас.

Правото на учество во политичкиот и јавниот живот е меѓусебно поврзано, зависно и неделиво со другите права утврдени во КПЛП. Ова значи дека повредата на правото на учество во политичкиот и јавниот живот може да доведе до неживање и на другите човекови права на лицата со попреченост. Слично на ова, повредата на другите човекови права, како што е правото на образование, исто така, може да влијае на способноста на лицата со попреченост целосно да учествуваат во политичкиот и јавниот живот. На пример, одземањето на правото на образование ќе има влијание врз способноста на едно лице да се кандидира за пратеник или ако е избрано да биде успешно на таа позиција.

1.1.2. Универзална декларација за човекови права

Универзалната декларација за човекови права¹⁵ (УДЧП) во членот 2 посочува дека „сите права и слободи прогласени во оваа Декларација му припаѓаат на секое лице без разлика на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, вероисповедта, политичкото или друго мислење, националното и општественото потекло, имотната состојба, раѓањето или кои било други услови“. Во поглед на учеството во политичкиот и јавниот живот, УДЧП предвидува „универзално и еднакво право на глас“ (член 21). Односно, членот 21 го содржи правото - секој човек да учествува во државното управување, или непосредно или преку слободно избрани претставници, како и да има еднаков пристап до јавните служби во земјата на живеење, подвлекувајќи го значењето на волјата на народот, која е основа на власта, а се изразува на редовни и фер избори, со универзално и еднакво право на глас со тајно гласање или според соодветните процедури на слободно гласање.

И покрај тоа што Универзалната декларација за човекови права не содржи одредби кои се специфично наменети за заштита на лицата со попреченост и политичко учество,

¹⁵ Универзална декларација за човекови права, ООН, 1948, достапно на: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

сепак, принципот на еднаквост во уживањето на правата на човекот и основните слободи треба да се гледа преку членот 7. Овој член посочува на принципите на: еднаквост пред законот; еднаква заштита на законот и еднаквост при спроведување на законот. Според тоа, тоа подразбира поактивна улога на државите, како и преземање на мерки на афирмативна акција во насока на остварување и уживање на човековите права, вклучувајќи го и правото за политичко учество.

1.1.3. Други конвенции за правата на човекои во системот на ООН

Покрај Универзалната декларација за човекови права постојат и други конвенции за правата на човекот, донесени во системот на ООН на кои, иако се општи, сепак, лицата со попреченост можат да се повикуваат. Имено, неколку членови од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права¹⁶ (МПГПП) посебно се важни и за лицата со попреченост. Во членот 2(1) се наведува дека „државите членки на овој Пакт се обврзуваат да ги почитуваат и да им ги гарантираат на сите лица, што се наоѓаат на нивната територија и кои потпаѓаат под нивна надлежност, правата признати со овој Пакт, без оглед на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, верата или секоја друга околност“. За лицата со попреченост многу е значаен членот 25, кој гласи: „секој граѓанин има право и можност, без никаква дискриминација спомната во членот 2 и без неосновани ограничувања: а) да учествува во управувањето со јавни работи ...; б) да гласа и да биде избран на периодични избори кои ќе бидат универзално и еднакво право на глас и ќе се одржуваат со тајно гласање, гарантирајќи слободно изразување на волјата на избирачите; и, в) да биде примен, под општи еднакви услови, во јавните служби на својата земја“. Иако Меѓународниот пакт за граѓански и политички права дозволува ограничувања на ова право, во Општиот коментар број 25¹⁷, Комитетот за човекови права (понатаму во текстот: КЧП) посочува дека „сите услови кои се применуваат за остварување на правата заштитени со членот 25 треба да бидат засновани на објективни и разумни критериуми, како што е ограничувањето врз основа на возраста, при што може да биде разумно да се бара зголемување на возрасната граница за избор или назначување на лице на некоја јавна функција. Остварувањето на овие права од страна на граѓаните не смеат да бидат суспендирани или исклучени, освен врз основите кои се утврдени со закон и кои се објективни и разумни. Како, на пример, утврдената ментална неспособност може да биде основа за одбивање на лицето да има право на глас или да биде јавен функционер“ (параграф 4). Дополнително, КЧП во својот Општ коментар број 25 посочува дека ограничувањата врз основа на писменост, физичка попреченост, имотна состојба и партиска припадност се сметаат за неразумни (параграф 10). Во согласност со овој коментар, исто така, државите се должни да преземат позитивни мерки, како што е ефикасна регистрација на избирачите и да воспостават механизми за лицата со попреченост, односно да им се овозможи да гласаат.

Сепак, наспроти ваквата поставеност на МПГПП, КПЛП не предвидува никакви ограничувања на правата за учество на лицата со попреченост, вклучувајќи ги и лицата со интелектуална попреченост и лицата со психосоцијални нарушувања. Напротив, го признава правото и слободата на лицата со попреченост да бидат вклучени во процесот на донесување одлуки¹⁸ вклучувајќи го правото да учествуваат на избори и да бидат избирани, односно да вршат јавна функција.

¹⁶ Меѓународен пакт за граѓански и политички права, ООН, 1976, достапно на: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

¹⁷ Општ коментар број 25, Комитет за човекови права, ССР/С/21/Rev.1/Add.7, достапно на: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsrdB0H1I5979OVGGb%2bWPAxiks7ivEzdmLQdosDnCG8FaJ7cphH%2fR9YlpwV%2bAPs%2bmcFvCdQgiL4iR9ZkL7Bv4oc2QLZ3AWYcNmMYP3SjhOMZ9> [Пристапено на: 19 март 2017 година].

¹⁸ Конвенција за правата на лицата со попреченост, преамбула, параграф л.

1.2. Правото на политичко учество на лицата со попреченост во инструментите на Советот на Европа

Основниот инструмент за заштита на човековите права и слободи во рамките на Советот на Европа (СЕ) е Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи¹⁹ (ЕКЧП). Од значење за лицата со попреченост, во поглед на политичкото учество, е членот 3 од Протоколот број 1 на ЕКЧП, кој се однесува на избирачкото право (право на глас и право на правични и слободни избори). ЕКЧП ја поставува обврската на државите во разумни интервали да организираат слободни избори со тајно гласање, под услови што му овозможуваат на народот слободно да го изрази своето мислење. Нејзиниот правно-обврзувачки карактер (за сите земји потписнички) ги прави апликативни правата и слободите кои ги гарантира и за лицата со попреченост, иако експлицитно основната попреченост не е наведена во ЕКЧП како дискриминациска основа во членот 14 и Протоколот број 12.

И покрај тоа што не постојат специфични договори на Советот на Европа за лицата со попреченост, сепак, разни тела во рамките на Советот на Европа имаат донесено неколку препораки поврзани со прашањето на попреченоста. Тие вклучуваат препораки усвоени од Комитетот на министри, Парламентарното собрание на Советот на Европа и Европската комисија за демократија преку право (Венецијанска комисија).

Во 2011 година, Комитетот на министри усвои Препорака за учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот²⁰. Во неа се наведени мерките кои државите членки треба да ги преземат, во неа е нагласена позицијата на КПЛП во однос на остварување на правото за учество во политичкиот и јавниот живот, вклучувајќи ги и лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост. Една од препораките се однесува на обезбедување на принципот на еднаквост и недискриминација, упатувајќи насоки до државите членки да овозможат законодавна рамка во која лицата со попреченост нема да бидат лишени од остварувањето на правото да избираат и да бидат избирани, без никакви ограничувања.

Исто така, во документот е посочена препораката за обезбедување на пристапност и поддршка, како и водење на евиденција и статистика. Дополнително, препораката предвидува дека државите членки треба да побараат политичките партии, здруженијата, радиодифузните друштва и другите тела што се финансирани од јавни средства да бидат одговорни и да покренат активни мерки со цел на лицата со попреченост да им се овозможи пристап до информациите за политичките дебати, кампањите и настаните кои спаѓаат во нивниот домен на дејствување.

Областите идентификувани во Стратегијата за правата на лицата со попреченост 2017-2023 година²¹ на Советот на Европа се слични на КПЛП. Имено, посочени се пет приоритетни области: еднаквост, недискриминација, подигање на свеста, пристапност и еднакво признавање пред законот. Стратегијата нагласува дека лицата со попреченост треба да уживаат еднакво признавање пред законот и од државите членки бара колку што е можно побрзо да го променат системот на носење одлуки за лицата со интелектуална попреченост во систем кој ќе овозможи донесување одлуки со поддршка.

Во 2011 година, Венецијанската комисија ја измени својата позиција и рестриктивниот пристап во овозможувањето на правото на глас за лицата со ментална и интелектуална

¹⁹ Европска конвенција за заштита на човековите права и основни слободи, Совет на Европа, by Protocols Nos. 11 and 14 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13, достапно на: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf [Пристапено на: 18 април 2017 година].

²⁰ Препорака на Комитетот на министри до земјите членки за учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, 16.11.2011 CM/Rec(2011)14, достапно на https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cbe4e [Пристапено на: 18 април 2017 година].

²¹ Стратегија за правата на лицата со попреченост 2017-2023 година, Совет на Европа, (точка 63, стр. 25), достапно на: <https://rm.coe.int/16806fe7d4> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

попременост. Новиот Кодекс на добри практики за изборните прашања²², од 2011 година посочува дека: „Универзалното право на глас е основен принцип. Лицата со попременост не смеат да бидат дискриминирани во остварувањето на правото на глас, во согласност со членот 29 од Конвенцијата за правата на лицата со попременост и судската практика на Европскиот суд за човекови права“ (параграф 2). Во Кодексот, дополнително се вклучени принципот на еднаквост, недискриминација, потребата од почитување на принципот на универзален дизајн и соодветно приспособување, како и потребата од обезбедување на пристапност и достапност на постапките и процедурите за гласање, достапноста на информациите во алтернативни формати, како и обезбедување на поддршка обезбедена од друго лице по избор на лицето со попременост. Дополнително, важна е да се напоми и судската практика на Европскиот суд за човекови права. Имено, во случајот *Mathieu-Mohinand Clerfayt v. Belgium*²³, ЕСЧП пресуди дека избирачкото право може да биде ограничено со закон доколку истиот има легитимна цел и го задоволува тестот на пропорционалност. Во случајот *Alajos Kiss v. Hungary*²⁴, од ЕСЧП беше побарано да утврди дали иземањето на гласањето по налог за старателство е во согласност со ЕКЧП. Европскиот суд за човекови права го отфрлил аргументот на Унгарија, укажувајќи дека истата има тесно гледиште на изборните права, поради ранливоста на погодената група и утврдил дека исклучувањето може да се оправда само во „многу рестриктивни случаи“. „Судот заклучува дека дискриминациското отстранување на правото на глас, без индивидуализирана судска процена и единствено врз основа на менталната попременост што бара делумно старателство, не може да се смета за компатибилна со легитимните основи за ограничување на правото на глас“ (параграф 44). Пресудата од ЕСЧП во врска со предметот *Alajos Kiss* претставува преседан за укинување на општите ограничувања на гласањето против лицата со попременост ширум Европа. Имено, само 56 од 60 земји го ограничиле правото на глас врз основа на интелектуална попременост²⁵. Сепак, предметот *Alajos Kiss* пред себе остава многу нерешени комплексни прашања, кои се однесуваат на еднаквото политичко учество на лицата со попременост. Со оглед на тоа што постои скромна јуриспруденција и анализи, а во линија со политичката контроверзна природа, поголем дел од резервите кон КПЛП се однесуваат токму на одземање на деловната способност на лицата со попременост.

Сепак, ова се клучни прашања за човековите права кои имаат потреба од дополнително уредување.

1.3. Правото на политичко учество на лицата со попременост преку инструментите на Европската Унија

Повелбата за основните човекови права на Европската Унија²⁶, ја признава универзалноста на правата и слободите. Членот 21(2) содржи одредби за забрана за дискриминација во кој покрај другите основи е вклучена и основата на попременост. Повелбата, преку членот 26, на забраната за дискриминација ѝ дава поголемо тежиште со препознавање на потребата од активно вклучување на лицата со попременост, како и преземање на мерки, со цел да се гарантира нивната независност, социјална и професионална интеграција и нивното учество во животот на заедницата. Членовите 39

²² Кодекс на добри практики за изборните прашања CDL-AD(2011)045, Венецијанска комисија, 2011, достапно на: <http://mdac.info/sites/mdac.info/files/CDL-AD%282011%29045-e.pdf> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

²³ *Mathieu-Mohinand Clerfayt v. Belgium*, Апп. бр.9267/81, одлука од 2 март 1987 година, достапно на: <http://echr.ketse.com/doc/9267.81-en-19870302/view/> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

²⁴ *Alajos Kiss v. Hungary*, жалба бр. 38832/06, одлука од 20 мај 2010, достапно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98800> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

²⁵ Blais, A., Massicotte, L., Yoshinaka, A., „Анализа: Одлучувајќи кој има право да гласа: Компаративна анализа на изборните закони“, 2001, достапно на: https://www.academia.edu/22980128/Deciding_who_has_the_right_to_vote_a_comparative_analysis_of_election_laws: [Пристапено на: 19 јули 2017 година]. Во анализата се посочува дека 56 од 60 земји го ограничиле правото на глас врз основа на попременост.

²⁶ Повелба за основните човекови права на Европската Унија, Official Journal of the European Communities, C 364/1, 2000, достапно на: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/documents/more_info/publications/charteroffundamentalrights_mk.pdf [Пристапено на: 20 јуни 2017 година].

и 40 од Повелбата посочуваат дека секој има право на глас и на кандидирање на избори за Европскиот парламент како и на локалните избори. Со пристапувањето кон КПЛП од страна на Европската Унија донесени се неколку насоки и стратегии кои, покрај другите области, ја опфаќаат и политичката партиципација на лицата со попреченост.

На ниво на Европската Унија важно е да се спомене Европската стратегија за попреченост (2010-2020)²⁷ чија цел има постигнување на целосно учество на лицата со попреченост преку: создавање на можности да ги уживаат сите придобивки од државјанството на Европската Унија; отстранување на административните бариери и рамноправно учество. Во самата Стратегија е потенцирано дека Комисијата ќе работи на решавање на пристапноста за остварување на правото на глас, вклучително и со поддршка на напорите на државите членки за да им се гарантираат на жените и мажите со попреченост дека целосно ќе можат да ги остварат своите изборни права преку развивање и дисеминација на стандарди за достапни изборни објекти.

Во Резолуцијата на Европскиот парламент за употреба на знаковниот јазик²⁸ е посочено дека „јавните и владините услуги, вклучувајќи ги и содржините на интернет-страниците, мора да бидат достапни преку живи посредници, како што се преведувачи на знаков јазик, но, исто така, и алтернативни интернет-базирани и далечински услуги“ (параграф 10). Во поглед на политичката партиципација Резолуцијата на Европскиот парламент „ја повторува својата заложба за да го направи политичкиот процес што е можно попростапен, вклучително и преку обезбедување на професионални преведувачи на знаковен јазик; забележува дека ова вклучува избори, јавни консултации и други настани“. Во поглед на спроведувањето на членот 29 од КПЛП, Комитетот, во неговите согледувања за состојбата на лицата со попреченост на ниво на Европската Унија²⁹, посочува дека во „Европската Унија лицата со попреченост, особено оние кои имаат одземено деловна способност или кои живеат во институции, не можат да го остварат своето право на глас и нивното учество на изборите не е целосно достапно“ (параграф 68). Комитетот препорачува „Европската Унија да ги преземе неопходните мерки, во соработка со своите државичленки и претставничките организации на лицата со попреченост, да им овозможи на сите лица со сите видови на попреченост, вклучувајќи ги и оние под старателство, да го уживаат своето право на глас и да може да бидат избирани, вклучително и преку обезбедување на достапна комуникација и пристапни објекти“ (параграф 69).

1.4. Правото на политичко учество на лицата со попреченост преку инструментите на Организацијата за безбедност и соработка во Европа

Во овој контекст, исто така, значајно е да се споменат и заложбите кои се усвоени од КЕБС, а подоцна Организација за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) во Копенхаген во 1990 година, познат како Копенхагенски документ³⁰. Овој клучен документ ја нагласува централната улога на изборите во обезбедување на правото на граѓаните да учествуваат во власта на сопствената земја. Во рамките на овој документ државите членки се обврзуваат дека во остварувањето на правото на глас, ќе ги усогласат своите домашни закони со меѓународните (став 4) како и тоа дека ќе гарантираат сите лица

²⁷ Европска стратегија за попреченост (2010-2020), достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF> [Пристапено на: 19 јуни 2017 година].

²⁸ Резолуција на Европскиот парламент за употреба на знаковниот јазик, 2016, 2016/2952[RSP], достапно на: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0442+0+DOC+XML+V0//EN> [Пристапено на: 19 јуни 2017 година].

²⁹ Заклучни согледувања за иницијалниот извештај на Европската Унија од страна на Комитетот за правата на лицата со попреченост, CRPD/C/EU/CO/1, достапно на: http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/un_concluding-observations-on-the-initial-report-of-the-european-union.pdf [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

³⁰ Копенхагенски документ, достапен на: <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

дека се еднакви пред законот и имаат право без каква било дискриминација на еднаква заштита во остварувањето на правото на глас. Во овој поглед, законот ќе ја забрани секоја дискриминација по која било основа (ставови 5 и 9) и секој ќе има слобода на изразување, вклучувајќи го и правото на давање и примање на информации (став 9). Значајно е што ставот 8 од Копенхагенскиот документ дава објаснување за улогата на меѓународните и домашните набљудувачи во регионот што го опфаќа ОБСЕ, тврдејќи дека „присуството на набљудувачите, како на странските така и на домашните, може да го зголеми интегритетот на изборниот процес“.

ЗАКЛУЧОК ОД ПРВА ГЛАВА:

Политичкото учество е признато како фундаментално човеково право. Но, историски гледано, не сите лица имале право да го уживаат тоа фундаментално право како резултат на општествените и социјалните конструкции за перципираната способност и неспособност на различни групи на поединци, вклучително и лицата со попреченост. Во исто време, меѓународното право за правата на човекот, бара строго да се ограничи и рестриктивно да се толкува мешањето на државата во индивидуалните права, вклучувајќи го и правото на глас. И покрај носењето на КПЛП, лицата со попреченост сè уште се на маргините во однос на другите ранливи групи и заедници во остварувањето на граѓанските и политичките права. Но, КПЛП како усвоен стандард го олеснува и го разјаснува пристапот и примената на човековите права кои се однесуваат на лицата со попреченост. Одлуката за предметот *Vujdosó* е тесно поврзана и со Општиот коментар број 25 на Комитетот за човекови права. Со оглед на тоа што Меѓународниот пакт за граѓански и политички права и Општиот коментар број 25 претходат на Конвенција за правата на лицата со попреченост, можно е да се тврди дека стандардот КПЛП е најважен. На Четвртата интерактивна дебата на Советот за човекови права од страна на Комитетот за човекови права беше побарано да го ревидира Општиот коментар број 25³¹. Во меѓувреме, Комитетот за човекови права се чини дека го поддржува стандардот на КПЛП повикувајќи ги државите членки да ги отстранат „сите исклучувања или ограничувања на лицата со попреченост, вклучувајќи ги и лицата со интелектуална попреченост да можат ефективно да учествуваат во политичкиот и јавниот живот...“ (параграф 7)³². Се чини дека КЧП сигнализира дека кога станува збор за лицата со попреченост, стандардот отелотворен во КПЛП е *lex specialis* и *lex posterior*.

Лицата со попреченост го претставуваат најголемото малцинство во светот³³. Од тој аспект каков вид на мерки се потребни за проактивно политичко учество за лицата со попреченост сè уште е доста дискутабилно и зависи од контекстот на секоја земја. Можеби стандардите од КПЛП и афирмативните мерки, како системот на „празен стол“ и квотниот систем, во комбинација со препораките на Лунд³⁴ можат да обезбедат корисна рамка на возможни решенија кон обезбедување на ефективно политичко учество на лицата со попреченост, како на национално, така и на локално ниво.

³¹ Заклучоци од Четвртата дебата на Советот за човекови права на тема, Учесството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, достапно на: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/Pages/politicalpubliclife.aspx> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

³² Комитет за човекови права при ООН, Права на лицата со попреченост да учествуваат во политичкиот и јавниот живот, A/HRC/19/L.9/Rev.1, од 2012, достапно на: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/A-HRC-19-L.9-Rev.1_English.pdf [Пристапено на: 19 јуни 2017 година].

³³ Факти за лицата со попреченост, ООН, достапно на: <http://www.un.org/disabilities/documents/toolaction/pwdfs.pdf> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

³⁴ Препораките од Лунд се изготвени во 1999 година, ОБСЕ. Helsinki Monitor, Volume II, No. 4, 2000. Во 2001 година, ОДИХР објави насоки со кои ќе се помогне учеството на националните малцинства во изборниот процес, достапно на: http://www.osce.org/ODIHR/documents/guidelines/gl_nmpa_eng.pdf [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

ВТОРА ГЛАВА

2. НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РАМКА

Изборната политика на национално ниво е регулирана со голем број правни документи, меѓу кои Уставот, Изборниот законик, Законот за политички партии, Законот за финансирање на политички партии, одредби од Кривичниот законик, Законот за медиуми и Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, како и прописи усвоени од страна на Државната изборна комисија (ДИК). Сите овие правни акти ја поставуваат рамката во која се организираат и се спроведуваат парламентарните, локалните и претседателските избори, како и начинот на кој секој граѓанин го остварува своето право на глас.

2.1. Устав

Со членот 22 од Уставот³⁵ се гарантира еднакво, општо и непосредно избирачко право, кое се остварува на слободни избори со тајно гласање. Членот 9 предвидува дека „Граѓаните пред Уставот и законите се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба“. И покрај тоа што попреченоста не е наведена како основа за дискриминација, сепак, со ратификувањето на КПЛП, а по принципот *pacta sunt servanda*, одредбите од членот 22 се применуваат и на лицата со попреченост. Во членот 22 став 2 од Уставот е наведено дека: „Избирачко право немаат лицата на кои им е одземена деловната способност“. Оваа одредба гледана низ принципите на КПЛП и членот 29 е рестриктивно уредена, дополнително што деловната способност се одзема преку судска постапка, при што „судот одлучува за делумно или целосно одземање на деловната способност на лице кое, поради душевно заболување, слабоумност, употреба на алкохол или други нервни отрови, наркотични дроги, психотропни супстанции и прекуртори, не е во состојба да се грижи за себеси и за заштита на своите права и интереси“, што е уредено со членот 34 од Законот за вонпарнична постапка³⁶.

Комитетот за правата на лицата со попреченост при ООН во својот Општ коментар број 1 за членот 12 од КПЛП посочува дека исклучувањето на лицата со попреченост во остварувањето на правото на глас, преку одземањето на деловната способност само поради попреченоста на лицето, старателството или индивидуалната процена на капацитетот за гласање на лицата е недозволива и претставува дискриминација на лицата со попреченост. Дополнително, самите користени термини во Законот за вонпарнична постапка: „душевно заболување“ и „слабоумност“ алудираат на ретроградните сфаќања на попреченоста од аспект на медицинскиот модел, што во суштина ги повредува нивните права на слободен и демократски начин да ја изразат својата волја и, од една страна, да избираат и да бидат избирани и на тој начин да бидат вклучени во изборниот процес на еднаква основа со сите други граѓани.

Дополнително, членот 22 од Уставот, мора да се разгледува во врска со другите одредби од Уставот кои ги гарантираат граѓанските и политичките права и тоа: членот 20 став 1 (слобода на здружување), и членот 25 (гарантирање на приватноста на граѓанинот, како и гаранција на неговиот углед и достоинство), како и членот 16 преку кој се гарантира слободниот пристап кон информациите и слободата на примање и пренесување на информации. Генерално, Уставот ги гарантира правата и пропишува

³⁵ Устав, „Службен весник“, број 91/2001, Собрание, достапно на: <http://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/Odluka%20za%20proglasuvanje%20na%20Ustavot%20na%20RM.pdf> [Пристапено на: 25 март 2017 година].

³⁶ Закон за вонпарнична постапка, „Службен весник“, број 09/2008, достапно на: <http://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-vonparnichna-postapka-18-01-2008.pdf> [Пристапено на: 25 март 2017 година].

заштита на граѓаните, вклучувајќи ги и граѓаните со попреченост, но, сепак, истиот во иднина ќе треба да биде унапреден и усогласен со Конвенција за правата на лицата со попреченост.

2.2. Изборен законик

Истата одредба од Уставот, се наоѓа и во Изборниот законик (ИЗ)³⁷, посочувајќи дека „секој државјанин кој наполнил 18 години живот, има деловна способност и е со постојано живеалиште во изборната единица, општината, односно градот Скопје каде што се врши изборот (член 6 став1), како и да е запишан во Избирачкиот список врз основа на евиденцијата од надлежен орган и пријава за гласање (член 6, став 2)“.

Според Изборниот законик, избирачкото право можат да го остварат сите лица кои имаат повеќе од 18 години и ако имаат деловна способност. Вака поставената одредба, исто како и Уставот, ја има рестриктивната и ограничена дефиниција за деловна способност, имајќи предвид дека во поимникот на Изборниот законик (член 2) не е дефинирана деловната способност, што води кон заклучок дека истиот ја толкува деловната способност во согласност со одредбите на Законот за вонпарнична постапка.

Дополнително, одредбата посочува дека лицата можат да го остварат своето избирачко право само во изборната единица со постојано живеалиште. Вака поставената одредба исклучува одреден број на граѓани со попреченост кои се сместени во институциите, како Специјалниот завод Бања - Банско и Специјалниот завод Демир Капија, вклучувајќи ги и институциите во кои се сместени лицата со ментална попреченост. Во таа група спаѓаат и граѓаните кои во изборниот период се соочуваат со одреден вид на здравствени проблеми, а се сместени во здравствените домови и институции. Имајќи ги предвид начелата од Конвенција за правата на лицата со попреченост и одредбите кои се однесуваат на правото за учество во политичкиот и јавниот живот (член 29), независно живеење и вклученост во заедницата (член 19), како и статистики и собирање на податоци (член 31), вака поставената одредба граѓаните со попреченост ги става во целосна неповолна положба. Затоа, се препорачува измена на оваа одредба и нејзино усогласување со КПЛП, при што на секој еден граѓанин со попреченост, сместен во институции и во здравствен дом ќе му се овозможи уживање на избирачкото право.

И покрај тоа што Државната изборна комисија води посебни изводи (член 46), сепак, неопходно е водење на евиденција на лицата со попреченост разделена по сите карактеристики, односно по пол, етничка припадност, возраст и слично. Одредбите за евидентирање и водење на Избирачкиот список се во надлежност на ДИК, а се засновани на Правилник за „Методологија за целосен пристап, вршење промени и бришење на податоци во Избирачкиот список“ (член 42 став 3). Во Избирачкиот список за гласање се водат посебни изводи за граѓаните кои за време на изборите се наоѓаат на привремена работа или престој во странство (член 46 став 1 алинеја 1) како и за граѓаните кои за време на изборите се наоѓаат во притвор или издржување казна затвор (член 46 став 1 алинеја 2) и за гласање на членовите на избирачките одбори во ДИК, односно конзуларните канцеларии (член 46 став 1 алинеја 3).

Во државата нема статистика за лицата со попреченост, што е сериозен недостаток особено за креирање на политики и преземање мерки за унапредување на положбата на граѓаните со попреченост, вклучувајќи го остварувањето на избирачкото право. Со цел да се направат посериозни усогласувања со членот 29 од КПЛП, ДИК би требало да воведи и да води посебни изводи и евиденција на лицата со попреченост како на самиот

³⁷ Изборен законик, Државна изборна комисија, неофицијална верзија изготвена од Стручната служба на Државната изборна комисија, „Службен весник“, број 40/06, 136/08, 148/08, 155/08, 163/08, 44/11, 51/11, 54/11, 142/12, 31/13, 34/13, 14/14, 30/14, 196/15, 35/16, 97/16 и 99/16, достапно на: <https://drive.google.com/open?id=0B8ZpCwro9h-zM2lkMkZERFo0NXc> [Пристапено на: 20 март 2017 година].

изборен процес, така и за лицата со попреченост кои се сместени во специјалните јавни и приватни институции, немоќни или болни лица (според терминологијата во Изборниот законик), оние под старателство, како и за лицата кои се наоѓаат во медицинските институции. Дополнително, државата има обврска евиденцијата да се води во согласност со членот 31 од КПЛП, и да биде пристапна и достапна.

Семејното гласање и гласањето во име на друг се противправни дејства. Во таа насока „нарушената тајност на гласањето“ што имплицира семејно гласање, и гласање во име на друг преку членот 151 „некое лице или лица гласале за други лица“ се наведени како основи за поништување на гласањето. Изборниот законик предвидува исклучок (член 107 и член 111), односно помош при гласање (според Упатството на ДИК) „во случај кога избирачот кој има физички недостаток или е неписмен [...] не може да гласа на начин утврден со Изборниот законик“. Гласачот има право со себе да доведе лице кое ќе му помогне при гласањето (член 112 став 1) или да му се додели друго лице од страна на Избирачкиот одбор и тоа да биде лице од редот на избирачите (член 112 став 2), при што едно лице може да даде поддршка само најмногу на двајца избирачи (член 112 став 4). А доколку гласачот не може да влезе на избирачкото место (член 112-а) Избирачкиот одбор му обезбедува да гласа во согласност со Упатството на ДИК. Според Упатството за примена на членот 112³⁸, Избирачкиот одбор е должен на лицето да му овозможи соодветен начин да влезе, односно да пристапи до гласачкото место. Дополнително, ако лицето не повело лице кое ќе му помогне, тогаш Избирачкиот одбор определува лица од редот на избирачите кои во тој момент се затекнале на гласачкото место да му помогнат на избирачот да влезе и да пристапи до гласачкото место.

Членот 112 заедно со Упатството покажуваат некои напори да го овозможат остварувањето на правото на глас на граѓаните со попреченост. Акцентот во нив е ставен на физичката пристапност до гласачките места. Избирачките места треба да се постават на пристапни места, како и да се предвидат различни мерки и за обезбедување на пристапност до гласачкото место, но и до гласачката кутија. Со членот 112, како и во Поимникот на Изборниот законик (член 2) и Упатството за примена на членот 112 не е дефинирана пристапноста и не се земени предвид концептите за соодветно приспособување и универзален дизајн, во согласност со КПЛП. Нивното необезбедување се смета за дискриминација, дополнително што при остварувањето на правото на глас мора да се земат предвид и други елементи во согласност со видот на попреченоста, а се во насока на остварување на правото на глас. Дополнителен проблем во Упатството е мешањето на болеста со состојбата на попреченост, членот 111 и Упатството³⁹ на ДИК за примена на членот 111, ставови 1, 2 и 3 од Изборниот законик. Имено, според Упатството под болно и немоќно лице се подразбира: „лицето кое не е во можност да ги врши основните животни потреби (не е во можност да се движи во станот, ниту со користење на соодветни помагала, да одржува основна лична хигиена, самостојно да се облекува, да зема храна, ниту да врши други дејства за задоволување на основните животни потреби), односно лицето е неподвижно, потполно слепо, заболено од дистрофија или сродни мускулни или нервно-мускулни заболувања, церебрална или детска парализа или параплегија“ (точка 1).

Во согласност со Упатството од членот 111 став 1 од Изборниот законик (точка 2), лицето треба да достави известување проследено со медицинска документација за болеста или решението за користење на туѓа нега од трето лице за болестите, лицето може да даде полномошно со кое се поднесува известувањето на членот од потесното семејство или на трето лице (член 111 став 3). На овие лица (член 111 став 4) им е дадена можноста да гласаат дома, еден ден пред одржувањето на изборите. Со Упатството од 2016⁴⁰ година се прави одреден исклучок давајќи му можност на лицето да гласа и во

³⁸ Упатство на Државната изборна комисија за примена на членот 112, бр. 07 – 493/2, 2014, достапно на: <http://old.sec.mk/files/izbori2014/upatstva/112-.PDF> [Пристапено на: 20 март 2017 година].

³⁹ Упатството на Државната изборна комисија за примена на членот 111 ставови 1, 2 и 3 од Изборниот законик бр 02-3317/1 од 23.11.2016 година, за болни и немоќни лица, Државна изборна комисија, достапно на: <https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zLXRONHd35kNBSIk/view> [Пристапено на: 20 март 2017 година].

⁴⁰ Упатството на Државната изборна комисија за примена на членот 111 ставови 4, 5 и 6 од Изборниот законик бр 08-3317/1 од 23.11.2016 за болни и немоќни лица, Државна изборна комисија, достапно на: <https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zUkRaUEdWQNTINZEO/view> [Пристапено на: 20 март 2017 година].

домот на блиско лице на адреса различна од адресата на живеење на гласачот, под услов таа адреса да се наоѓа во истата територија на општината, при што во известувањето треба да се наведе и адресата каде што се наоѓа лицето.

Во Упатството за ДИК од 2017 година за спроведување на изборите на локално ниво, Државната изборна комисија има донесено упатство за користење на шаблон на Брајово писмо за лицата со оштетен вид. И покрај тоа што интенцијата за воведување на Брајовото писмо е за поздравување, сепак, истото останува дискутабилно, ако се има предвид, дека за локалните избори не е променето Упатството⁴¹ на Државната изборна комисија за примена на членот 111 ставови 1, 2 и 3 од Изборниот законик, наведувајќи дека под болно лице се подразбира „... потполно слепо лице“.

Проблематично во ова Упатство е тоа што законодавецот пристапил кон медицинскиот модел на дефинирање на лицата со попреченост. Така, наместо дефинирање на групата во согласност со КПЛП, во Упатството се наведуваат дијагнози, кои ако не се идентификуваат со оние кои ги имаат граѓаните со попреченост, тогаш истите нема да бидат во можност да го остварат своето право на глас. Дополнително, лицата со сензорна попреченост со поддршка можат да го остварат своето прво на глас во согласност со членот 112. За полесно спроведување на членот 112 од Изборниот законик неопходно е да има појаснување на поимите за разумно приспособување, недискриминација, универзален дизајн и комуникација, како што е и лицето со попреченост во согласност со КПЛП.

Поради медицинскиот пристап на категоризирање на лицата со попреченост и непостоење на соодветен функционален пристап во дефинирањето на самата состојба и лицата со попреченост, во согласност со КПЛП, не секое лице со попреченост користи надоместок на туѓа нега, а во исто време некои лица со попреченост кои користат туѓа нега можат да гласаат со придружник, во согласност со членот 112 од Изборниот законик. Ваквиот пристап остава простор за злоупотреби. Во следните измени на Изборниот законик, ДИК треба да пристапи кон редефинирање на ова Упатство.

Со давањето можност, болното-немоќно лице да гласа на друго место, направен е мал исчекор во смисла на обезбедување на алтернативни гласачки места, што би требало да биде практика за сите лица со попреченост, имајќи го предвид членот 112 од Изборниот законик. Овие мерки, во иднина, треба да бидат проширени и со активности за обезбедување на поддржано гласање од страна на назначено лице за лицата со интелектуална попреченост, воспоставување на алтернативни гласачки места, достапност на преведувачи на знаковен јазик, воведување тактилни упатства за гласање или достапни апарати за електронско гласање или давање упатства за едноставни инструкции за гласање во лесноразбирлив формат итн.

Во поглед на изборната кампања (член 69-а), Изборниот законик посочува дека „за изборна кампања се смета јавно собирање и други јавни настани организирани од страна на учесникот во изборната кампања, јавно истакнување на плакати, видео- презентации на јавни места, изборно медиумско и интернет-претставување, дистрибуирање на печатени материјали и јавно претставување на потврдените кандидати од надлежните изборни органи и нивните програми“.

Во законот се наведени елементите од кои се состои изборниот материјал, членот 89, кој е детализиран во Упатството за гласање кое го издава ДИК и кое се истакнува на видно место (член 90), како и членот 93 при што „гласачкото ливче и изборниот материјал се печати на македонски јазик и неговото кирилско писмо и на јазиците и писмата на заедниците. Во поглед на гласачките места, во членот 99 се посочува дека неопходно е на секое избирачко место да бидат истакнати листите на кандидати. Другите критериуми, врз основа на кои се избираат гласачките места (член 163), се местоположбата на избирачкото место (член 164) и бројот на гласачи.

⁴¹ Упатство на Државната изборна комисија за примена на членот 111 ставови 1, 2 и 3 од Изборниот законик бр. 02-3317/1 од 23.11.2016 година за болни и немоќни лица, Државна изборна комисија, достапно на: <https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zLXR0NHd3SkNBSlk/view> [Пристапено на: 20 март 2017 година].

Во ниеден дел од Главата наменета за изборната кампања во Изборниот законик не се посочени принципите за спроведување на изборната кампања во согласност со КПЛП. И покрај тоа што граѓаните со попреченост не се препознаени како заедница, членовите 90 и 93 не се усогласени со членот 21 од КПЛП и Договорот од Маракеш, како и со членот 5 а во насока на остварување на членот 29 од КПЛП. Имено, Упатството за гласање се истакнува на видно место на гласачкиот параван, при што не е предвидено да биде поставен и изработен во различни формати (аудиоформат, видеоформат со употреба на знаковен јазик, материјал на Брајово писмо, или изработено упатство на лесно читлив формат) како би можеле граѓаните со попреченост да пристапат до истиот. Во иста линија е и членот 93, со кој не е предвидено гласачкото ливче да биде изработено со Брајово писмо, како би им овозможиле на лицата со сензорна попреченост да можат да го остварат своето право на глас. Во ниеден дел од критериумите за избор на гласачко место, не се посочува дека гласачките места треба да бидат пристапни и достапни. Во некоја следна измена и овој дел од Законот треба да се доуреди во насока на усогласување со членовите 5 и 9 од КПЛП, имајќи предвид дека необезбедувањето пристапност се смета за дискриминација, во согласност со КПЛП но, исто така, и со националниот Закон за заштита од дискриминација.

Во поглед на медиумското известување, Изборниот законик го става акцентот на обврската на радиодифузерите на правичен, избалансиран и непристрасен начин да овозможат известување на изборите осврнувајќи се на сите кандидати, во својата вкупна програма (член 75 став 1). Во таа насока се и одредбите за информирање на граѓаните за начинот и техниката на гласање и обврската на Јавниот радиодифузен сервис да емитува други информации поврзани со изборниот процес (член 76-б).

Кампањите за едукација на гласачите за остварување на избирачкото право и за фер и демократски избори (член 76 став 7) коешто се спроведува од страна на ДИК не содржат обврска истата да биде спроведена на пристапен и достапен начин, со цел да ги опфати и гласачите со попреченост.

И покрај тоа што одредбите за медиумско известување се доста исцрпно објаснети за начинот на кој радиодифузните друштва треба да се однесуваат за време на изборниот процес, сепак, истите не се усогласени со КПЛП. Имено, законодавецот не предвидел ни една одредба со која на радиодифузните друштва им се налага програмите и информациите за време на избори да бидат во пристапен и достапен формат. Во некоја следна измена на Законот, потребно е вклучување на одредби со кои ќе се овозможи навремен, балансиран и правичен пренос на пристапни и достапни информации од страна на радиодифузерите за лицата со попреченост.

Во рамките на Изборниот законик, една од надлежностите на Државната изборна комисија е донесување на програма и востановување на стандарди за задолжителна едукација на сите изборни органи и координирање на истата (член 34 став 6), како и издавање на уверенија за завршена обука (член 37 став 5).

Во Прирачникот за едукација на членовите на избирачките одбори за гласање во дипломатско-конзуларните претставништва на државата во странство, односно конзуларните канцеларии⁴² од 2016 година, Државната изборна комисија дава насоки за помош на лице кое гласа со придружба, односно ја реплицира односната одредба од Изборниот законик. Во Прирачникот не се вклучени примери ниту едукативни елементи за начинот на комуникација и пристап на лицата со попреченост, начин на обезбедување и поставување на изборниот материјал на пристапен и достапен начин, ниту, пак, се вклучени насоки како и на кој начин да се постават параваните за гласање за лицата со попреченост. Во таа насока на следните избори, потребно е да се воведат задолжителна обука на изборните органи која би се спровела од страна на лица со попреченост.

⁴² Прирачник за едукација на членовите на избирачките одбори за гласање во дипломатско-конзуларните претставништва на државата во странство, односно конзуларните канцеларии, Државна изборна комисија, 2016, достапно на: <https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zcUswUnUxTGN0UGs/view> [Пристапено на: 20 јули 2017 година].

2.3. Закон за медиуми и Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги

Содржините во медиумите се регулираат со Законот за медиуми (ЗМ)⁴³ и Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (ЗААМУ)⁴⁴. Според членот 4 од ЗМ: „забрането е со емитувањето на содржини во медиумите да се ..., поттикнува или шири дискриминација, нетрпеливост или омраза врз основа на раса, пол, религија или националност“. Како и во Законот за медиуми, така и во принципите и во начелата на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, основата на попреченост целосно е изоставена. Сегашната забрана за дискриминација се однесува само на четири основи. Во иднина се препорачува оваа обврска да се прошири со дополнување на попреченоста како основа за заштита од дискриминација. Дополнително, не се предвидени обврски кон медиумите (јавни и приватни) за инкорпорирање на мерки и обезбедување на содржини кои ќе бидат достапни и пристапни за лицата со попреченост, како и обврската да работат на подигање на јавната свест по прашањето на попреченоста, со цел надминување на перцепциите и стереотипите.

Законодавецот предвидува минимални и задолжителни обврски на јавниот сервис МРТ, како програмски сервис од јавен интерес, за обезбедување на пристапни и достапни програми за лицата со попреченост, со акцент на лицата со сетилна попреченост. Притоа, целосно се изоставени приватните медиуми. Ова се поврзува и со членот 64 став 1, при што радиодифузерите се должни „да ја емитуваат програмата на македонски јазик и кирилско писмо, а во случаите кога програмата е наменета за заедница која не е во мнозинство, да се емитува на јазикот и писмото на таа заедница“. Оваа одредба во иднина ќе претставува сериозен предизвик имајќи предвид дека треба да се унапреди со воведување на одредби кои ќе водат кон промоција и остварување на правото на малцинствата, во случај на лицата со намалени сензорни способности - да го уживаат својот културолошки и лингвистички идентитет и посебно правото да се користат со сопствениот јазик.

Кодексот на новинарите⁴⁵, само во членот 14 се осврнува на изборите, наведувајќи дека: „известувањето од политичките процеси, посебно од изборите, треба да биде непристрасно и балансирано ...“ Во Кодексот се наведени и некои принципи меѓу кои: „новинарот ќе се придржува и до општоприфатените општествени стандарди на пристојност и почитување на етничките, културните и религиозните разлики во државата“ (точка 11) и „новинарот ќе ја негува културата на говорот и етиката, при што неспојливо со новинарската професија е непримерната комуникација со јавноста“ (точка 15). Во Кодексот не се содржани никакви принципи и начела со кои новинарот и медиумите би се придржувале на начелата на КПЛП, што е потребно да се дополни во иднина.

2.4. Закон за спречување и заштита од дискриминација

Законот за спречување и заштита од дискриминација (ЗСЗД)⁴⁶ ги забранува сите форми на дискриминација. За лицата со попреченост е важен членот 5 став 1 точка 12 и членот 8 став 2 кој предвидува обезбедување на мерки за отстранување на ограничувањата, односно приспособување на инфраструктурата и просторот, користење на јавно достапни ресурси, или учество во јавниот и општествениот живот. Позитивно е

⁴³ Закон за медиуми, „Службен весник“, број 07 – 5069/1, 2013, достапно на: http://www.avmu.mk/images/Zakon_za_mediumi_mkd.pdf [Пристапено на: 18 јуни 2017 година].

⁴⁴ Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, „Службен весник“, број 07 – 5068/1, 2013, достапно на: <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/b063254742a44129b8dfe1221762ddb4.pdf> [Пристапено на: 23 јуни 2017 година].

⁴⁵ Кодекс на новинари, ЗНМ, 2001, достапно на: <http://www.znm.org.mk/drupal-7.7/mk/node/440> [Пристапено на: 23 јуни 2017 година].

⁴⁶ Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник“, број 50/2010, од 13 април 2010 година, достапно на: <http://www.mts.gov.mk> [Пристапено на: 23 јуни 2017 година].

што оневозможувањето или ограничувањето на користењето на добра и услуги на лицата со попреченост претставува дискриминација, (член 11). Овој Закон е надолнет со Националната стратегија за еднаквост и недискриминација врз основа на етничката припадност, возраста, менталната и телесната попреченост и полот во периодот 2016-2020⁴⁷ година. И покрај тоа што оваа Стратегија не предвидува мерки, конкретно, за остварување на изборните права на граѓаните со попреченост, сепак, предвидува мерки во насока на подигање на јавната свест по прашањето на попреченоста, во согласност со членот 8 од КПЛП, каде се предвидени активности за подигање на јавната свест за препознавање на формите на дискриминација и промовирање на концептот на недискриминација и еднакви можности.

ЗАКЛУЧОК ОД ВТОРА ГЛАВА:

Законодавството во областа на политичкото учество на лицата со попреченост не обезбедува систематизиран и сеопфатен пристап. Самите транзициски процеси предизвикаа промени во политичкото учество на ранливите групи, но тие промени сè уште не ги опфаќаат потребите на лицата со попреченост. Дополнително воспоставениот медицински модел на гледање на попреченоста, недореченоста на Уставот и целокупниот законски корпус, во поглед на заштитата од дискриминација, како и рестриктивниот пристап, генерално, ги исклучува сите лица со попреченост, особено лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост. Во националните политики се настојува да се обезбеди унифициран и стратешки пристап посебно во делот на пристапноста и достапноста, но без некој поголем успех, поради различните пристапи и погледи кон ова прашање. Тоа доведува до тоа што голем број на лица со физичка и сензорна попреченост, поради необезбеден системски пристап во поглед на пристапноста и достапноста, како на објектите така и на информациите, не се во можност да го остварат своето право на глас. Исто така, постои сериозен недостаток во поглед на капацитетите на ДИК и другите фактори вклучени во изборниот процес во поглед на разбирањето на прашањето на попреченоста, затоа што досега немало лица со попреченост во нивните состави. Паралелно, лицата со попреченост се исклучени и од процесите на набљудување на изборните процеси.

Местото и начинот на остварување на избирачкото право не ги инкорпорира стандардите за пристапност и достапност, и законодавството не предвидува други мерки со кои на денот на гласањето лицата со попреченост ќе можат на еднаква основа со другите да го дадат својот глас. Имено, не се предвидени гласачки ливчиња со Брајово писмо, или друго лице треба да се потпише на листата дека лицето со оштетен вид гласало, не постојат алтернативни гласачки места, не се користат преведувачи на знаковен јазик, не е застапено воведување на тактилни упатства за гласање или не се достапни апарати за електронско гласање или давање упатства за едноставни инструкции за гласање во лесно разбирлив формат.

Немањето на доволно судска и квазисудска практика, исто така, е значителна пречка во обезбедувањето на целосно остварување и уживање на правото на политичка партиципација. Комплексноста на овој процес ја наложува потребата од системски реформи во насока да се обезбеди и да се гарантира еднаквиот пристап во остварувањето на правото на политичко учество на сите граѓани со попреченост и негово целосно усогласување со принципите и одредбите на КПЛП.

⁴⁷ Национална стратегија за еднаквост и недискриминација врз основа на етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и пол 2016-2020, МТСП, 2016, Стратешка цел 3, достапно на: http://arhiva.vlada.mk/registar/files/Nacionalna_strategija_z_a_ednakvost_i_nediskriminacija_2016-2020.pdf [Пристапено на: 18 јули 2017 година].

ТРЕТА ГЛАВА

3. АНАЛИЗИ НА ПЕРЦЕПЦИИТЕ

Низ овие изминати десет досегашни состави на повеќепартиското Собрание во државата, почнувајќи од 1990 година и завршувајќи со актуелниот собраниски состав избран во 2016 година, немало ниту еден пратеник со попреченост. Дополнително, лице со попреченост не било назначено ниту за министер, ниту, пак, било предложено и избрано за градоначалник.

3.1. Перцепции и стереотипи

Истражувањата покажуваат дека дискриминацијата врз основа на попреченост е распространет феномен во државата. Од испитаните лица 42 % сметаат дека дискриминацијата врз основа на попреченост е честа појава во нашето општество⁴⁸, која почесто е забележана од страна на жените (44 %) отколку на мажите (40 %) и повеќе од етничките Албанци (51 %) отколку етничките Македонци (39 %). Слични резултати има покажано и друго истражување каде што 48,8 % од анкетираниите лица сметаат дека дискриминацијата врз основа на ментална попреченост и 49,5 % врз основа на телесна попреченост е честа појава во нашето општество.⁴⁹

Од анкетата спроведена на терен во рамките на оваа анализа, се покажува дека лицата без попреченост се согласуваат дека лицата со попреченост се едни од најдискриминираните граѓани во државата и дека се наоѓаат во најнеповолна состојба. Но, нивните размислувања за перцепцијата се темелат на милосрдниот и медицинскиот пристап кон попреченоста, што е доволна индиција дека граѓаните без попреченост се затворени кон оваа група граѓани.

Лицата со попреченост можеби се најдискриминирани, ама не се зборува за нив.

Полесно е да зборуваме за другите групи, Роми, Албанци, хомосексуалци, ама за нив, не.

Изјава на анкетирано лице без попреченост

Девојче нив е од Господ дадено, со нив не се игра.

Изјава на анкетирано лице без попреченост

И лицата со попреченост сметаат дека токму тие се најдискриминирани и се наоѓаат во најнеповолна положба во однос на другите ранливи групи. И во услови кога сè нешто е поприоритетно, нивната состојба не може да дојде до израз.

⁴⁸ Поповиќ, М., Михаилоvsка, Ј., Барометар на еднакви можности – 2013, МЦМС, Скопје, 2013 година, стр. 12-29.

⁴⁹ Симоска, Е., Габер, Н., Јовевска, А., Атанасов, П., Бабунски, К., „Истражувачки проект: Колку е инклузивно македонското општество“, Фондација Институт отворено општество, 2008 година, достапно на: <http://www.soros.org.mk> [Пристапено на: 22 мај 2017 година].

Во денешно време тоа не е модерно. Никој не сака да најрави нешто ... како на куче ... фрли трошки и замину. Нема закон. Нема ништо.

Изјава на анкетирано лице со попреченост

Поинтересно им е на политичарите да се занимаваат со ЛГБТ. Таму има шоу и пари. Овде сирадање – со нас ли ќе се занимаваат!

Изјава на анкетирано лице со попреченост

Во државата преовладува медицинскиот пристап на гледање на попреченоста и за тоа сведочат и истражувањата на УНИЦЕФ⁵⁰, при што само 30 % од населението верува дека бариерите во околината треба да се отстранат, 44 % смета дека на граѓаните со попреченост им треба медицинска грижа и услуги, додека 25 % од населението смета дека на граѓаните со попреченост им треба помош за да се вклучат во општеството најдобро што можат.

На прашањето „Дали државата е отворена за лицата со попреченост?“- прикажано во графикон број 1, имаме различни видувања од страна на лицата со попреченост и лицата без попреченост. Имено, 9 % од лицата без попреченост сметаат дека државата е целосно затворена, за разлика од лицата со попреченост каде 54 % сметаат дека државата е целосно затворена за нив. Од лицата без попреченост 77 % сметаат дека државата дејствува само по потреба, односно делумно е отворена кон заедницата со хендикеп, за разлика од лицата со попреченост каде 40 % од нив сметаат дека државата дејствува само по потреба. Со оптимистички сфаќања се лицата без попреченост за позитивниот однос на државата кон заедницата со попреченост (8 %), за разлика од 3 % од лицата со попреченост кои сметаат дека државата е отворена кон нив.

Графикон број 1. Мислење на граѓаните со попреченост и без попреченост за односот на државата кон лицата со попреченост

⁵⁰ УНИЦЕФ, Правото на образование на децата со пречки во развојот: пристап кон инклузивно образование кој се потпира на човековите права во државата, 2012 година, стр.10, достапно на: http://www.unicef.org/ceecis/UNICEF_Right_Children_Disabilities_En_Web.pdf [Пристапено на: 30 јули 2014 година].

Споредувајќи ги одговорите на испитаниците со оние од 2005 година⁵¹, се заклучува дека размислувањата во овие 12 години се промениле. За разлика од 2005 година, 6 % од испитаниците се изјасниле дека тоа не е обврска на државата, додека 34 % сметале дека државата нема направено ништо, што е значително намалено во 2017 година, каде само 18 % сметаат дека државата нема направено ништо. Од друга страна, пак, е зголемена перцепцијата за процентот на фрагментарното и инцидентно дејствување на државата; имено, 68 % се изјасниле дека државата е делумно активна во создавање на услови за достоинствен живот за лицата со попреченост, за разлика од 2005 година кога само 60 % сметале дека постои делумна активност од страна на државата. Инцидентното дејствување на државата влијаело и врз мислењето на јавноста дека државата нема преземено системски мерки по ова прашање (графикон број 2).

Графикон број 2. Како ја оценувате активносџа на државата во создавањето услови за достоинствен живот на лицата со попреченост?

И покрај тоа што овие истражувања се засноваат на перцепцијата на општата популација, сепак, тие претставуваат значаен индикатор за моменталната состојба во која се наоѓаат граѓаните со попреченост.

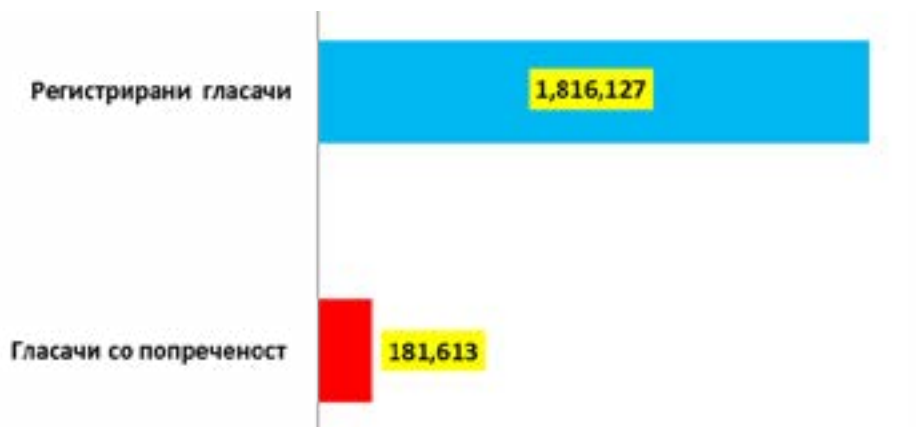
3.2. Регистрација и право на глас

Државата нема статистика за бројот на лицата со попреченост. Според индикаторите на Светската здравствена организација (СЗО), 10 до 15 % се граѓани со попреченост. Имајќи го предвид динамичниот развој на попреченоста како состојба која се јавува преку интеракцијата со општеството со што одредена група на граѓани не се во можност да ги уживаат своите основни човекови права, тогаш тој процент на засегнати страни од оваа состојба може да биде во пораст. Според извештајот на ДИК⁵², бројот на гласачи со состојба од 15.10.2017 година, изнесува 1.816.127 гласачи. Ако на овој број го аплицираме индикаторот на СЗО од 10 %, во тој случај добиваме бројка од 181.613 граѓани кои се гласачи со попреченост (графикон број 3).

⁵¹ Шаврески, З., Постоловска, Н., *Анализа „Да се зајрашаме заедно“*, Полио Плус – движење против хендикеп, 2005, достапно на: www.polioplus.org.mk [Пристапено на: 22 мај 2017 година].

⁵² Извештај на Државната изборна комисија за утврдување на состојбата во Избирачкиот список за ставање на јавен увид за одржување на Локалните избори на 15.10.2017 година, Државна изборна комисија, достапно на: <https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zOWxNd0NHbVp1Vm8/view> [Пристапено на: 22 мај 2017 година].

Графикон број 3. Проекција на гласачи со погреченост

На последните избори во 2016 година биле регистрирани 1.784.524 гласачи и 20.629 гласачи во странство, од кои 5.746 биле болни и немоќни гласачи, а 999 биле отфрлени, што е 0,3 % од вкупниот број на регистрирани гласачи. Според ДИК, еден од условите за добивање на одобрение за гласање од дома е лицето да биде корисник на туѓа нега, односно лицето да има решение за користење на туѓа нега. Начинот на остварување на правото за гласање од дома, како и остварувањето на правото на глас е доста дискутабилно⁵³, почнувајќи од начинот на дефинирање на болни и немоќни лица и лица со погреченост, во согласност со упатството на Државната изборна комисија, како и доставувањето на потврда поврзана со одредено право од Законот за социјална заштита⁵⁴, коешто е детално проблематизирано погоре.

Во поглед на регистрацијата на граѓаните или промена на податоците во Изборниот список, граѓаните може да го направат тоа во текот на целата година. Во изборните години, гласачите можат да ги проверат нивните податоци во текот на периодот за јавен увид. И покрај законската одредба (член 48), гласачите можеа да ги проверат своите лични податоци само во Канцеларијата на ДИК или на Интернет.

Врз основа на согледување на ѝерцејцијите на лицата со ѝогреченост, исѝиите не се реѝисѝираат, ниѝу, ѝак, има некој инѝтерес за нивно вклучување во евиденцијата на Избирачкиот сѝисок. Причиниите сѝоред нив се неѝрисѝајностиа на објекѝиите, како и начинот на информирање.

Дополнителен проблем за регистрација на лицата со погреченост се специјалните институции. Во Специјалниот завод Бања - Банско има 65 лица со телесна погреченост. Во разговор со нив, тие одговорија дека своето право го остваруваат во своите општини, додека дел не го користат никако, бидејќи немаат живеалиште и не се регистрирани. Слична е ситуацијата и во Специјалниот завод Демир Капија. Имено, според Државниот завод за статистика⁵⁵ во Специјалниот завод Демир Капија има сместено 227 корисници, лица со погреченост. Од нив поголем дел се со деловна способност, а дел имаат

⁵³ Достапно на: <http://www.osce.org/mk/odihr/elections/fyrom/302261?download=true> [Пристапено на: 22 мај 2017 година].

⁵⁴ Закон за социјална заштита, консолидиран текст, МТСП, достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/ZSZ%20konsolidiran%20%20IX-2015.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година]

⁵⁵ Државен завод за статистика, Статистички преглед број 2.4.16.12/859, достапно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.12.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

назначено старател. Според податоците од 2011 година⁵⁶, тогаш имало 224 лица кои имале деловна способност, додека само на 37 лица им била одземена деловната способност. Од вкупниот број на лица 35 имале свој родител старател, додека за 8 биле назначени старатели од Центарот за социјални работи.

Со процесот на деинституционализација, моментално функционираат 16 станбени единици за организирано живеење со поддршка од кои 9 во Неготино и 7 станбени единици во Град Скопје, во кои се сместени вкупно 76 корисници.

Со намера да видиме како размислуваат политичките партии во поглед на пристапните процедури за запишување во Избирачкиот список беа доставени прашалници до сите политички партии, до општинските ограноци и централните канцеларии. Од доставените прашалници добивме повратен одговор од 4 политички партии, односно вкупно 40 прашалници и тоа од БЕСА, СДСМ, ВМРО-ДПМНЕ и ДОМ.

Врз основа на добиените одговори на прашањето „Дали процедурите за поднесување на барање за запишување во Избирачкиот список за лицата со попреченост се пристапни и достапни за лицата со попреченост?“ (графикон број 4), може да се заклучи дека мислењето на политичките партии е доста поделено. Имено, 40 % сметаат дека процедурите се пристапни, додека ист процент сметаат дека се делумно пристапни, а 13 % не знаат дали процедурите се пристапни или не се пристапни. За разлика од нив лицата со попреченост се поконкретни. Имено, 16 % од лицата со попреченост сметаат дека процедурите се пристапни, додека 37 % од нив се изјасниле дека процедурата делумно е пристапна. За разлика од политичките партии во кои само 7 % се изјасниле дека процедурите не се пристапни, тој процент кај лицата со попреченост е 30 %.

Графикон број 4. (Не)пристапна процедура за запишување во Избирачкиот список

3.3. Право да избираш и да бидеш избран

Според истражувањата од 2008 година⁵⁷, 29,9 % од испитаниците не би гласале за кандидат за пратеник или друг функционер кој е лице со физичка попреченост. Исто така, и истражувачките наоди од терен, во рамките на оваа анализа, покажуваат уште една слика на стереотипите за лицата со попреченост како индивидуи за кои семејството и општеството треба да се грижат, а не лица кои можат да носат одлуки самите за себе, па и за другите.

⁵⁶ „Бела книга – (Де)институционализација наша реалност“, 2011, Полио Плус – движење против хендикеп, достапно на: www.polioplus.org.mk [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

⁵⁷ Види фуснота 49

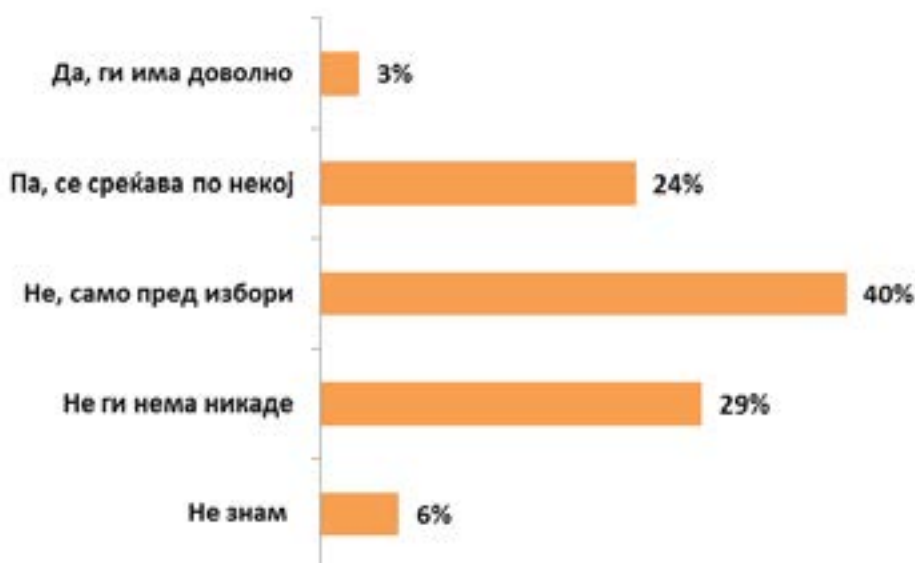
Само 27% од анкетираните политички партии одговориле дека лицата со попреченост целосно учествуваат во политичкиот и јавниот живот, додека 53 % сметаат дека делумно учествуваат. За разлика од нив, 47%, од лицата со попреченост сметаат дека не учествуваат во политичкиот и јавниот живот, додека 31 % се изјасниле дека тоа учеството е делумно (графикон број 5).

Графикон број 5. Дали лицата со попреченост ефикасно и целосно учествуваат во политичкиот и јавниот живот, на еднаква основа со другите?

За разлика од овие две групи, 40 %, пак, од лицата без попреченост (графикон број 6) сметаат дека лицата со попреченост се вклучени во политичкиот живот само пред избори, 29 % сметаат дека воопшто ги нема, додека само 3 % се изјасниле дека ги има доволно. Ако ги сумираме размислувањата на граѓаните без попреченост, можеме да увидиме дека 69 % од нив сметаат дека лицата со попреченост не се вклучени во политичкиот живот.

Графикон број 6. Дали лицата со попреченост се вклучени во политичкиот живот, мислење на лицата без попреченост

Наодите од ова покажуваат дека лицата со попреченост не се доволно застапени во политичкиот живот. И оној мал процент кој е вклучен во политичкиот и јавниот живот, поради немањето на доволна промоција од страна на политичките партии, но и на медиумите, не се видливи и перципирани од јавноста.

„Она што особено ме загрижува, е што најголемиот дел од членовите на здруженијата на лица со попреченост не се информирани дека во Советот на Општина Прилеп членува лице кое на свој зрб ја чувствува и со нив ја дели истата проблематика. Вината за ваквата елементарна неинформираност поеднакво ја дела и власта и опозицијата“.

„Замислете да бев советник од друга етничка заедница, та медиумите и прејнувањата помеѓу политичките партии немаа да престанат да се разборуваат“.

Изјава на советник во Општина Прилеп, лице со попреченост

На локалните избори во 2014 година, во Советот на Општина Прилеп е избрано едно лице со попреченост. Нејзините размислувања, за пристапот на власта кон прашањето на попреченоста е само за време пред избори.

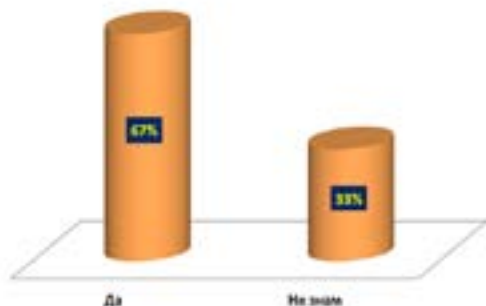
„Влијанието на државните институции врз работата на различните здруженија на лицата со попреченост е преголемо. Не само што здруженијата се финансиски зависни од државата, туку огромно е политичкото влијание и притисокот кој врз нив го врши владејачката партија. Власта покажува интерес за проблемите и потребите на лицата со попреченост само пред избори. Со нивното завршување, престанува и интересот за нив“.

Изјава на советник во Општина Прилеп, лице со попреченост

Перцепциите за учеството на лицата со попреченост во политичкиот живот е делумно прифатливо за сите актери, како за јавноста така и за политичките партии, но нивните видувања се разминуваат кога станува збор за лидерот на политичката партија.

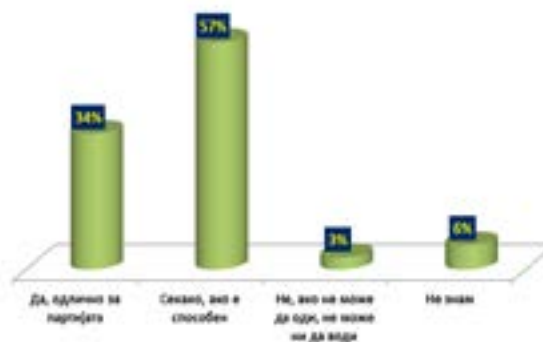
Имено, 67 % од политичките партии би прифатиле за лидер лице со попреченост, додека 33 % од нив не знаат како да се изјаснат (графикон број 7). Врз основа на анализа на прашалниците одговорени од страна на политичките партии, поголемите политички партии имаат поголема недоумица по однос на ова прашање, за разлика од помалите партии. Од друга страна, пак, 57 % од лицата без попреченост сметаат дека би членувале во партија каде лидерот би бил лице со попреченост, но само ако е способен, додека 34 % сметаат дека тоа би било одлично за самата партија. Мал е процентот на лицата без попреченост кои се изјасниле негативно (графикон број 8).

Графикон број 7. Дали би ирифайиле Вашиот водач/лидер да е лице со иореченост?

Одговор на иполитички иарии

Графикон број 8. Дали би членувале во иарииа каде лидер на иарииаја е лице со иореченост?

Одговор на лица без иореченост

Изјаснувањата на политичките партии и на лицата без попреченост посочуваат дека навидум има некоја подготвеност и отвореност да бидат водени од страна на партија чиј лидер е лице со попреченост.

Но ако направиме корелација на овој наод со оној од графиконите број 10 и 11, каде за позицијата претседател на државата дури 67 % од политичките партии не се подготвени да предложат лице со попреченост, додека лицата без попреченост би се чувствувале непријатно ако претседател на државата е лице со попреченост добиваме впечаток дека првичниот наод (графиконите број 7 и 8) е само политичка коректност, но не и реален став.

Во врска со прашањето кои критериуми треба да ги задоволува лицето со попреченост/лидер на партијата, според испитаниците од политичките партии, истите се движат од критериуми кои би важеле како и за лицата без попреченост како, на пример, личноста да поседува способност за интегритет, лидерство и слично, до одговори како што се - да има познавања исклучително за правата на лицата со попреченост.

Да е истакнат член за борба за лицата со иореченост.

Да има целосно познавање на меѓународните ирава за лицата со иореченост.

Да биде познат како човек кој и досега се борел за иравата на лицата со иореченост.

Да може да иомага и на другиите лица од ииштината, иред се, на лицата со иореченост.

Во дел од испитаниците од политичките партии, членовите би очекувале од нивниот лидер со попреченост да поседува:

- висок коефициент на ментален развој,

- лицето да биде доста комуникативно, и, иред се, да има организациски и менаџерски способности.

Во иголем дел од одговорите беше иосочено:

- лицето да нема интелектуална иореченост и да не биде со сеишна иореченост.

Сепак, на прашањето „Дали би гласале за пратеник, претседател или градоначалник со хендикеп“ (графикон број 9), испитаниците имаат различни видувања. Имено, поголем дел од граѓаните без попреченост, својот глас за пратеник, претседател или градоначалник би го дале за лицата со телесна попреченост и тоа маж со телесна попреченост (69%), додека истите покажуваат отпор кон лицата со сетилна попреченост и лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост.

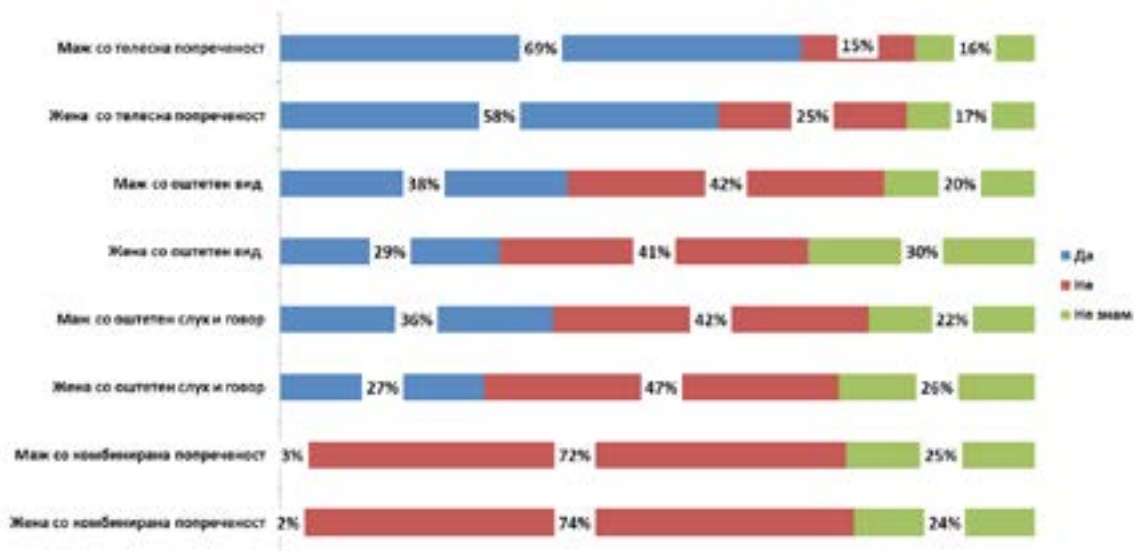
Како твора лице во количка да биде претседател ... Има церемони, треба да држи смоџа ... твора не е изводливо за лицето.

Изјава на анкетирано лице без попреченост

Имено, 69% од граѓаните без попреченост за функцијата пратеник би гласале за маж со телесна попреченост. Во однос на женскиот пол тоа расположение се намалува за цели 11%, што ја оцртува одликата во општеството каде се застапени стереотипи не само врз основа на попреченоста, туку и врз основа на полот во комбинација со попреченоста. За овие негативни перцепции говорат и другите наоди од анализата. Јавноста има отпор кон лицата со сензорна попреченост, односно како кон мажите со оштетен вид, така и кон мажите со оштетен слух. Нивното расположение да ги гласаат овие лица се движи од 38% за маж со оштетен вид, додека 36% за маж со оштетен слух. Во однос на жените со сензорна попреченост, повторно имаме разлики. Имено, во однос на мажите со сензорна попреченост, за жена со оштетен вид би гласале само 29%, додека за жена со оштетен слух би гласале само 27%.

Имено, јавноста би гласала за маж со телесна попреченост со 69% за пратеник, додека 58% би гласале за жена со телесна попреченост. Поголем е отпорот за прифаќање на лицата со сензорна попреченост, при што за жените со оштетен слух не би гласале 47%, а за жените со оштетен вид тој процент изнесува 41%. Од лицата без попреченост дури 42% не би гласале за маж со оштетен вид а процентот е ист и за маж со оштетен слух. Мал процент од граѓаните без попреченост би гласале за лице со комбинирана попреченост, каде и во овој случај имаме разлика во однос на маж и жена со попреченост. За жена со комбинирана попреченост не би гласале 74% наспроти 72% за маж со комбинирана попреченост. Во сите категории висок е бројот на процентите за лицата кои одговориле дека не знаат дали би гласале за лице со попреченост или не.

Графикон број 9. Дали би гласале за кандидати за пратеник кој е:

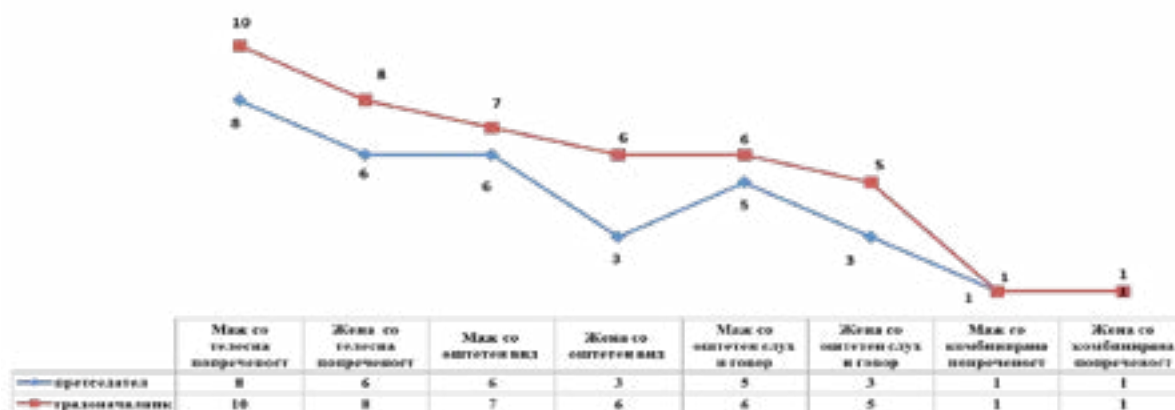

Одговор на лица без попреченост

На прашањето, „Како би се чувствувале доколку некој од следниве категории на граѓани со попреченост е претседател на државата или градоначалник“ (графикон број 10), лицата без попреченост покажаа различни перцепции, на скалата - многу непријатно од 1 до 5 и многу пријатно од 6 до 10. Како и во претходниот графикон и овде постојат разлики во чувствата кај луѓето без попреченост во однос на тоа дали станува збор за маж или жена, видот на попреченост, како и различните мислења за јавната/политичка функција на претседател на држава и градоначалник.

Поголемо е расположението на јавноста за учеството на лицата со попреченост во трката за градоначалник, отколку за претседател на државата. Имено, на скала од 6 до 10, со оценка 10 е оценето учеството на маж со телесна попреченост за функцијата градоначалник, додека тоа чувство е намалено на оценка 8 за функцијата претседател. За жена со телесна попреченост за градоначалник се изјасниле со оценка 8, додека за позицијата за претседател тоа чувство е намалено на маргините (со оценка 6). Во однос на другите групи со попреченост, лицата со оштетен вид се во поповолна положба во однос на лицата со оштетен слух и вид. Чувството за маж со оштетен вид за функцијата градоначалник е оценето со оценка 7, во однос на жените со оштетен вид тоа чувство е на маргините од скалата за пријатно чувство, односно е оценето со оценка 6.

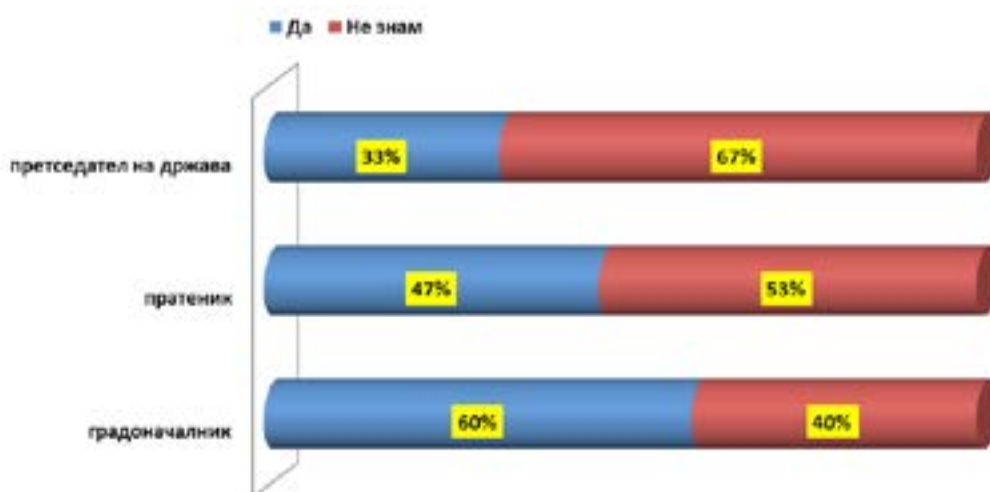
Графикон број 10. Како би се чувствувале доколку некој од следниве категории на граѓани со попреченост е претседател на државата или градоначалник

За разлика од функцијата градоначалник, лицата без попреченост, би се чувствувале непријатно (со оценка 3) за жена со оштетен вид, додека за маж со оштетен вид чувството е оценето со оценка 6. Жените со оштетен слух и говор, исто така, се основа за непријатно чувство за функцијата претседател (на скала од 5), додека малку попријатно чувство се има за жените со оштетен слух за функцијата градоначалник (оценка 6). Во согласност со перцепциите на лицата без попреченост, најмалку комотни се кога лицата со комбинирана попреченост, без разлика на својот пол, се јавуваат како кандидати и за претседател на државата и за градоначалник.

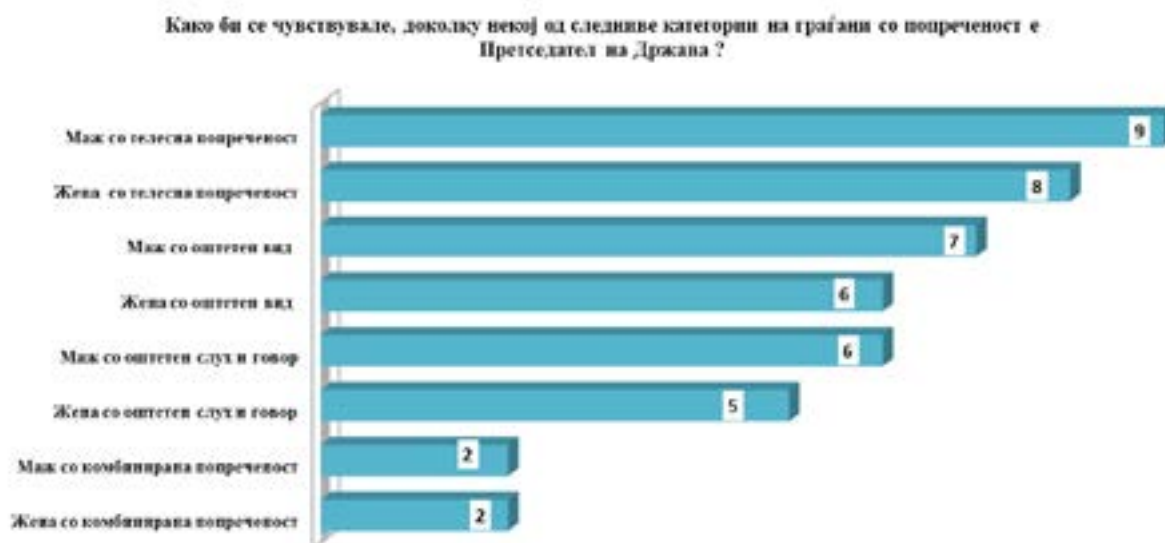
Во однос на мислењето на политичките партии (графикон број 11), дали би кандидирале лице со попреченост за градоначалник, 60 % се изјасниле позитивно, додека 40 % не знаат. Тоа мислење опаѓа со зголемување на функцијата, од локално на национално ниво. Имено, 53 % од анкетираниите политички партии не знаат дали би предложиле пратеник со попреченост, додека тој процент е за 14 % зголемен за функцијата претседател на државата. Како и јавноста, односно граѓаните без попреченост, и кај политичките партии поприфатливо е да предложат лице со попреченост за функцијата градоначалник, отколку за функцијата пратеник, и последователно и за функцијата претседател на државата.

Графикон број 11. Дали на следниџе избори, би иредложили лице со ијиреченост за градоначалник, ираденик и ирејседаиел на државата?

Во врска со прашањето „Како би се чувствувале доколку некој од следниве категории на граѓанин со попреченост е носител на највисоката изборна функција на власт во државата“, чувството на политичките партии на скала од 1 до 5 - за многу непријатно и на скала од 6 до 10 за многу пријатно е искажано во графиконот број 12. Имено, политичките партии би се чувствувале пријатно доколку лицето (маж или жена) е со телесна попреченост иако и тука се забележува разлика базирана на родовите стереотипи. Оваа тенденција опаѓа во врска со лицата со сензорна попреченост (за оштетен вид и оштетен слух), додека за лице со оштетен слух и говор, и посебно за жени со оваа попреченост, се граничи со непријатно чувство. Како и кај јавноста, и политичките партии би се чувствувале попријатно за маж со попреченост отколку за жена со попреченост во сите категории, освен кога лицата имаат комбинирана попреченост, каде политичките партии се чувствуваат најмалку безгрижни, без разлика на нивниот пол.

Графикон број 12. Како би се чувствувале доколку некој од следниве категории на граѓанин со ијиреченост е ирејседаиел на државата?

Размислувањата и перцепциите на граѓаните без попречност во однос на нивниот избор за да го дадат својот глас за кандидат за пратеник со попреченост посочуваат дека државата и факторите во државата не презеле мерки и акции за подигање на јавната свест и промена на парадигмата за лицата со попреченост од медицински аспект кон пристап за човекови права, каде што состојбата на попреченост ќе се сфати како еден елемент од општествената разноликост.

Дополнително, една од обврските на државата во согласност со КПЛП е подигање на јавната свест во врска со попреченоста и лицата со попреченост, посебно во општества каде што стереотипите и предрасудите придонесуваат за развој и примена на дискриминациски практики. Дополнително, државата има обврска да усвои непосредни, ефикасни и соодветни мерки за подигање на јавната свест вклучително и во семејствата, за лицата со попреченост во атмосфера на почитување на нивните права и достоинство. За крај, државата има обврска да се бори против стереотипите и предрасудите, вклучително и против повеќекратната и интерсекциската дискриминација, како и да промовираат свесност за капацитетите и придонесот на лицата со попреченост.

3.4. Гласање

На последните избори во 2016 година, вкупно 8.099 лица (околу 0,5 проценти од сите регистрирани гласачи), вклучувајќи 5.746 болни и немоќни гласачи, биле регистрирани за предвремено гласање. Болните и гласачите со попреченост имаат обврска да поднесат известување до релевантната Општинска изборна комисија седум дена пред денот на изборите. Во практика оваа постапка станува доста нејасна, што е една од констатациите во Извештајот на граѓанската организација Цивил.⁵⁸

Во Извештајот за проверка и процена на пристапноста на избирачките места⁵⁹ за лица со поинакви способности констатирано е дека: во 56 % на избирачките места нема скали за да се стигне до просторијата за гласање, додека во другите избирачки места каде што има скали само во 22 % од нив имаат само до пет скали. Ходниците во најголема мерка се расчистени од пречки и овозможуваат слободно движење. Во 88 % од избирачките места просториите за гласање се во приземје додека 12 % од нив се на повисоките катови. За жал, од тие простории што не се на приземје само во 1,51 % од нив има лифт. Другите избирачки места со 198.723 избирачи кои гласаат во овие изборни места немаат лифт.

Во споредба со информациите од Извештајот на ДИК, политичките партии и лицата со попреченост имаат различни видувања (графикон број 13). Имено, според видувањата на политичките партии 40 % се изјасниле дека, според нив, процедурата за гласање и местата се достапни за лицата со попреченост додека 47 % сметаат дека делумно се пристапни и процедурите и местата.

Само 16 % од лицата со попреченост се изјасниле дека процедурата и местата за гласање се достапни, додека 34 % се изјасниле дека делумно се пристапни.

Интересно е тоа што ниту една политичка партија не посочила дека процедурите и местото за гласање се непристапни, наспроти нив 37 % од лицата со попреченост изречно одговориле дека процедурите и местото за гласање се непристапни за нив.

⁵⁸ Извештај на организацијата Цивил, комбинирајќи извештаи од различни набљудувачки мисии на изборите: „Избори 2016“, 2017 година, стр.92-93, достапно на: <https://civil.org.mk/wp-content/uploads/2017/02/CIVIL-ELECTION-REPORT-2016-English.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

⁵⁹ Извештај за проверка и процена на пристапноста на избирачките места за лица со поинакви способности, 2017, ДИК, достапно на: <https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zZELiRmx1S2RoMDQ/view> [Пристапено на: 10 октомври 2017 година].

Графикон број 13. Дали процедурите за гласање и гласачките места се достапни за лицата со попреченост?

Параванот за гласање беше ставен на клучајта. На моето реагирање, параванот го сунува, но го остава во кошо од салајта. Од членовите побарав параванот да го стават на средина помеѓу параваните за лицата без попреченост. Службите прошив своја волја го направија шок, давајќи ми до знаење дека треба да бидам шивка.

Па шок параван не е само за „инвалиди“ на него можат и другите да гласаат...

Изјава на лице со попреченост

Констатациите за идентификуваните недостатоци во поглед на отстранувањето на физичките архитектонски бариери, како и неможноста да се користат параваните, биле забележени. Дополнително, во неколку случаи, набљудувачките тимовите на изборите⁶⁰ забележале дека членовите на избирачките одбори не ги презеле соодветните мерки за да ја обезбедат тајноста на гласањето на болните лица и лицата со попреченост.

Претходните избори гласав на приземје во училиштите, што им е на овие избори, гласачките места го преселиле на претти кај...

Изјава на лице со попреченост

Во поглед на остварувањето на правата на граѓаните со различен вид на попреченост, согледувањата од терен покажуваат дека избирачките места покрај физичките бариери не се приспособени ни за лицата со сензорна попреченост. Воспоставениот систем го оневозможува остварувањето на правото на глас за лицата со интелектуална попреченост, кои имаат деловна способност. Додека, пак, лицата со ментална попреченост, кои имаат одземена деловна способност, воопшто, не гласаат.

⁶⁰ Извештај на организацијата Цивил, комбинирајќи извештаи од различни набљудувачки мисии на изборите: „Избори 2016“, 2017 година, стр.92-93, достапно на: <https://civil.org.mk/wp-content/uploads/2017/02/CIVIL-ELECTION-REPORT-2016-English.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

- Предлаѓам да се воведат електронски куќини за гласање коишто ќе имаат звучна програма која ќе им овозможува на лицата со оштетен вид да гласаат самостојно, индивидуално, без придружба. Предлаѓам да се воведат гласачки ливчиња со Брајово писмо за да може, иако така, лицата со оштетен вид самостојно да гласаат.

- Доколку лицата со телесна погрешност или корисници на колички не можат да стасаат до параванот за гласање да им биде дозволено гласање онаму каде што нив не е достапно и лесно пристапно во просторијата каде што се гласа.

Изјава на лице со попреченост

Недоступна Брајовото писмо и звучна интерпретација на формите.

Изјава на лице со попреченост

- Да има пристапна рампа, бидејќи сега сите избирачки места немаат рампа.

- Да има знак со универзален симбол на пристапност на кој е прикажано каде лицата со погрешност можат да влезат во објектот.

- Објектот треба да е оремен со лифт доколку избирачкото место се наоѓа на кај.

- Просториите за гласање да се добро осветлени за да можат лицата со нарушен вид да ги прочитат гласачките ливчиња, како и за лицата кои се глуви или имаат нарушен слух да можат да ги видат лицата на луѓето и за да можат подобро да го разберат нивниот говор.

- Избирачките места да се широки, чисти и со рамни подови, за да се движат избирачките наоколу според нивните потреби.

- Куќините за гласачки ливчиња да се поставени на соодветна височина (75 см) или да се поставени на земја за да може да има лесен пристап за сите избирачи.

- Да им се обезбеди и на лицата без вид да гласаат самостојно.

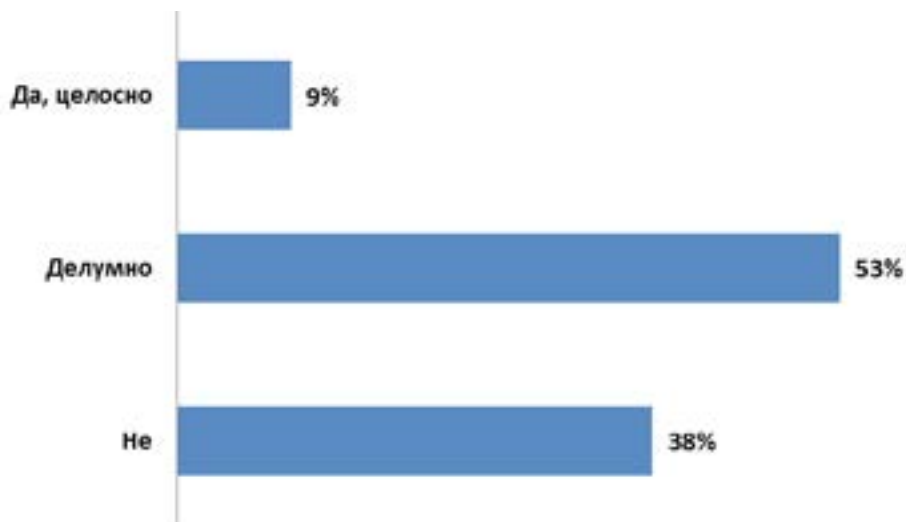
Изјава на лице со попреченост

Во поглед на пристапност до информациите⁶¹ за време на изборите како, на пример, што се информациите дадени на јавните дебати, митинзите на политичките партии, избирачкиот процес и слично, лицата со попреченост сметаат дека истите се делумно пристапни 53 %, додека негативно одговориле 38 % од лицата со попреченост (графикон број 14).

⁶¹ Државитедоговорни страни во согласност со членот 21 од КПЛП имаат обврска да ги преземат сите соодветни мерки за да обезбедат лицата со попреченост да можат да го остварат правото на слобода на изразување и мисла, вклучувајќи ја и слободата да бараат, примаат и да даваат информации и идеи на еднаква основа со другите преку сите форми на комуникација кои самите ќе ги изберат, меѓу другото и преку прифаќање и олеснување на користењето со знаковен јазик, Брајово писмо, аугментативни и алтернативни форми на комуникација, и сите други пристапни средства, начини и форми на комуникација по сопствен избор на лицата со попреченост во службената интеракција (член 21 став 1 (б)).

Графикон број 14. Дали информацииите за време на избори се во ѝрисиџајен и досџајен формај?

Одговор на лица со ѝојреченосџ

Подобро е да одам од Заводов и да гласам во Скопје. Единсџвен ѝроблем е ѝревозој, одењеџо и враќањеџо. Немаме ѝрисиџајни авџобуси, а јас со мојата количка ... џој ден е баш џежок, џа некогаш одам да гласам, некогаш не.

Изјава на лице со попреченост

Постои потреба од обезбедување на можности за гласање во здравствените домови во кои се сместени лицата со здравствени проблеми. Потребно е да им се овозможат, на граѓаните во Демир Капија и Бања - Банско, како и на корисниците во другите специјални заводи за ментално заболени лица, соодветни услови за да можат да го остварат своето избирачко право. Ова е една и од констатациите на Народниот правобранител(НП) во Годишниот извештај за 2016 година⁶² во кој се наведува дека: „За лица од категоријата болни и немоќни, ... се констатира дискриминација, затоа што не за првпат, туку во сите изборни циклуси, без нивна вина им се скратува избирачкото право и се оставаат сами да си го решаваат проблемот или да бараат помош од Народниот правобранител. ... Дискриминацијата на оваа категорија лица, произлегува од околноста што без постоење какви било објективни оправдувања од ДИК, воопшто не се овозможува тие да гласаат во местата каде престојуваат подолго време или им претставуваат постојани престојувалишта - старски домови и слични такви установи, геронтолошки заводи, болници и други медицински установи“.

Да се ѝосџавај рамџи на гласачкиџе месџа, да се овозможи ѝерсонална асисџенција за лицата со ѝојреченосџ на деној на гласање за да можат ѝолесно да сџасаат до гласачкоџо месџо, за да можат, воојшџо, да влезат во ѝросџоријата за гласање...

Изјава на лице со попреченост

⁶² Годишен извештај на Народниот правобранител за 2016 година, Народен правобранител, 2017 година, стр.42, достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2016/GI-2016.pdf> [Пристапено на: 13 јули 2017 година].

3.5. Информирање и улога на медиумите во изборниот процес

Известувањето за изборите е важен дел од слободата на изразување. Како што изборите треба да бидат целосно слободни и демократски, такво треба да биде и известувањето за нив, но, пред сè, пристапно и достапно и за граѓаните со попреченост. Во најголем дел од темите за кои медиумите известувале за време на претседателските и парламентарните избори во 2014 година, според наодите од порталот „Мојот избор“⁶³ биле темите за економскиот развој со 2.725 написи, додека темите околу мултикултурното општество биле запазени со 427 написи. Главната тема на поголемиот дел од испитувањата на јавното мислење, организирано од страна на медиумите, се однесува на осцилациите на политичката берза. Во таа насока, во досегашните избори, темите на медиумите не биле, како, на пример: колку проектираната макроекономија ќе има влијание врз лицата со попреченост?

Во поглед на Јавниот радиодифузен сервис, во согласност со Изборниот законик истиот е должен, без надоместок, во соработка со Државната изборна комисија, да ги информира граѓаните за начинот на гласање и да емитува други информации поврзани со изборниот процес. Но, и тука обврската информациите да бидат емитувани во согласност со КПЛП и Договорот од Маракеш⁶⁴ не се запазени. За разлика од претходните изборни години, на последните избори, една програма од дебатните емисии на МТВ беше проследена со знаковен јазик, дополнето со една телевизиска куќа, „24 Вести“, која имаше дебати проследени со знаковен јазик. Друга важна задача вклучува пренесувањето на информации од ДИК со цел едукација на граѓаните за процесот на избори, за правата и обврските на гласачите, како да се регистрираат како гласачи, каде да гласаат, како да се обезбеди тајност на гласањето, кои се кандидатите од нивната изборна единица итн. Начинот на којшто за ова се известува за лицата со попреченост, не е усогласено со стандардите на КПЛП. Имено, ни еден ресурс кој е излезен од страна на Државната изборна комисија (информации за гласачите, видеоспотови, па дури и нивната веб-страница) не е во пристапен и достапен формат.

Во 2013 година, на иницијатива на организациите на лицата со попреченост, видеото на Државната изборна комисија за информирање на граѓаните за правото на глас, со наслов „Слободно, фер и демократски“⁶⁵ го направи со проследен знаковен јазик. Наместо тоа да стане практика, веќе на следните избори ни еден видеоспот не е проследен со знаковен јазик.

Политичките кампањи и програми кои се емитуваат на телевизија можат да бидат емитувани и со знаковен јазик, што во моментов не е случај, за да бидат достапни сите информации за лицата со оштетен слух.

Изјава на лице со попреченост

Остварувањето на правото на глас од страна на граѓаните со попреченост, средствата за јавно информирање го покриваат преку активностите коишто организациите на лицата со попреченост ги преземаат за време на изборните кампањи. При ваквото покривање на настаните може да се забележи одвоеност – како да се живее во два различни света. Институциите информираат, а медиумите ги покриваат информациите за изборите исклучително од аспект на политичката состојба и тоа со акцент на етничките заедници при што прашањето на попреченост е целосно исклучено, додека прашањето на попреченост е исклучително оставено на самите организации, кои сами информираат, едуцираат и ги упатуваат граѓаните со попреченост да го остварат своето право на глас.

⁶³ Истражување од порталот „Мојот избор“, достапно на: <http://www.mojotizbor.mk/izbori-2014/mediumi.html> [Пристапено на: 13 јули 2017 година].

⁶⁴ Договор од Маракеш, достапен на: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/wipo/130627_marrakesh-treaty_en.pdf [Пристапено на: 10 јуни 2017 година].

⁶⁵ Видеоспот „Слободно, фер и демократски“, достапно на: <https://www.youtube.com/watch?v=On28wyQYc04> [Пристапено на: 15 јули 2017 година].

Организацијата Полио Плус (2000) од самојто нејзино основање работи на оваа проблематика. Имено, кампањите „Тажна математика“ (2002-2006), „Глас на чесна“, „Досвоинствен глас“, „И мојот глас се брои“ (2008-2016), оствари белег на изборните процеси, проследени со кампањата за остварување на правото на глас на лицата со попреченост, работилници и активности за унапредување на законската регулатива. Паралелно, од 2008 година се случува и првите директни дебати каде кандидатите за градоначалници, за пратеници, ги презентираа своите програми пред содржаниите со попреченост. Таква дебата беше организирана и во 2009 година, првпат со претседателските кандидати.

Оваа практика, дури во 2016 година зајочнаа да ја офаќаат и другите организации на лица со и попреченост. Така, на последните избори можеа да се забележат активностите на организациите „Мобилност“ – Тешово, „Отворете ги прозорците“, како и родителската организација „Инклузива“ од Куманово.

За време на изборите, медиумите во поглед на прашањето на попреченост акцентот го ставаат исклучително на темата поврзана со болните и немоќните, на денот пред изборите, односно регуларно информираат за време на изборите за тоа колку лица, немоќни и болни го оствариле своето право на глас⁶⁶.

Тоа само по себе води кон заклучок дека медиумите не ги препознаваат лицата со попреченост како некои експерти, аналитичари, кои би можеле да ја украсат политичката разноликост, што само придонесува кон поголема стигматизација и зголемување на предрасудите кон лицата со попреченост. Дополнително не се прават едукативни програми со коишто ќе ја запознаат јавноста дека одредени лидери, политичари од историјата биле лица со попреченост, кои и покрај својата состојба, можеле да управуваат со светската политичка сцена, па дури не се споменува дали има или нема лице со попреченост, кандидат во некоја од партиите.

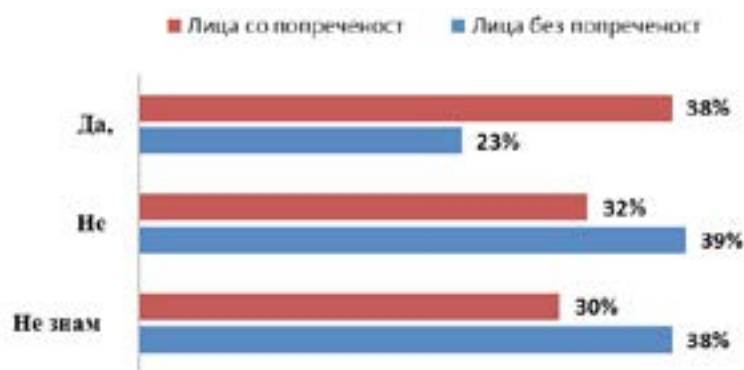
Во областа на информациите и комуникациите не се направени некои истражувања поврзани со попреченоста и дискриминациските практики во медиумите. Ниту, пак, е направена анализа колку операторите на јавните електронски комуникациски мрежи се пристапни и достапни за лицата со попреченост и во колкав степен нивните информации се приспособени и достапни за лицата со попреченост⁶⁷.

За слабата промоција на прашањето на попреченост, на домашен терен говорат и наодите добиени од теренското истражување, направено во рамките на оваа анализа (графикон број 15). Имено, само 23 % од лицата без попреченост познаваат некоја личност/водач/лидер кој е со попреченост, додека, пак, 39 % од нив се изјасниле дека не знаат. Имено, 38 % од нив посочиле некој лидер со попреченост, а 32 % не посочиле ни еден лидер со попреченост. Значителен број на испитаници од двете групи одговориле на ова прашање со не знам. Постои релативно ниска свест за перцепциите и познавањето на попреченоста од страна на јавноста, но и кај самите лица со попреченост. Имено, наодите посочуваат дека државата не успеала да го промовира „културниот живот“ на лицата со попреченост, со тоа што не го промовирала и не вклучила одредени елементи од историјата на човекот, во кои лицата со попреченост биле вклучени и активно учествувале.

⁶⁶ Листа на медиуми кои информирале за затворениците, гласачите од дијаспората и болните, достапно на: <http://www.time.mk/c/f87de03afa/prvicni-rezultati-od-glasanjeteto-vo-sabota-3-1-za-vmro-dpmne.html> [Пристапено на: 15 јули 2017 година].

⁶⁷ Анализа на дискриминациските практики во областа на медиумите, Мисија на ОБСЕ во Скопје, 2017.

Графикон број 15. Дали љознавајте или сѝе слушнале за некој љолийичар/лидер на свејскајта сцена кој е со љојреченосѝ (современа или исѝориска личносѝ)?

Медиумот како моќен инструмент може да влијае врз перцепциите и промената на гледиштата за прашањето на попреченоста, како и промена на гледиштата кон граѓаните со попреченост. Имајќи го предвид членот 29 од КПЛП и Општите коментари на Комитетот за правата на лицата со попреченост, како и пресудите на Европскиот суд за човекови права, државата ќе мора да ја унапреди постојната законска рамка, почнувајќи од Уставот, со кој на граѓаните со попреченост, ќе им бидат овозможени услови слободно и непречено да можат да го остварат своето право на глас.

3.6. Едукација на Државната изборна комисија

Државната изборна комисија спроведува задолжителна едукација која општинските изборни комисии ја спроведуваат за избирачките одбори. Обуките се однесуваат на начинот на спроведување на изборите, покрај правилата за начините за остварување на правото на глас, обуките опфаќаат и сесии за уредување на просторот каде се остварува правото на глас. Во овие обуки, не се опфатени и теми за комуникација и поддршка на лицата со попреченост во остварувањето на своето избирачко право. Едукацијата на лицата со попреченост ја прават самите организации на лица со попреченост, кои ги запознаваат граѓаните за нивните права, каде да се регистрираат и како да пријават неправилности, доколку им се повреди избирачкото право.

3.7. Мониторинг на изборниот процес и поднесување на приговори и жалби

Изборниот законик дозволува следење на целиот изборен процес, како од домашни, така и од страна на меѓународни набљудувачи. Правата и обврските на сите набљудувачи се уредени во Кодексот за набљудување, усвоен од страна на Државната изборна комисија.

За време на изборите во 2016 година, од неколку државни институции биле отворени телефонски линии за евентуални сомневања за активности во врска со изборите од страна на граѓаните и граѓанските организации. Во извештајот на Народниот правобранител⁶⁸, за последните избори е констатирано: „дискриминација во поглед на остварувањето на избирачкото право на лица од категоријата болни, односно немоќни“.

Во пријавени случаи во врска со остварувањето на избирачките права имало индиции за злоупотреба на болните и немоќните, каде Министерството за внатрешни работи постапило по информациите за кои постојат сериозни индиции за злоупотреби, поврзани со гласањето со болни и немоќни лица во домашни услови, кои според закон гласаат пред денот на изборите. Дополнително, и покрај тоа што за време на мониторингот на изборите се вклучува голема група на лица, нема евиденција колку од нив биле лица со попреченост. Ваквата состојба индикативно води кон потребата од ангажирање на лица со попреченост,

⁶⁸ Годишен извештај на Народниот правобранител за 2016, 2017 година, достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2016/GI-2016.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

во процесот на набљудување на изборите, како на денот пред изборите, така и за време на самите избори.

ЗАКЛУЧОК ОД ТРЕТА ГЛАВА:

Анализата од терен покажува дека сите актери вклучени во гарантирањето на правото на политичко учество на граѓаните со попреченост имаат различни погледи, кои се однесуваат на ефектуирањето на ова право. Имено, голем дел од граѓаните без попреченост сметаат дека државата инцидентно дејствува во остварувањето на правата на граѓаните со попреченост, при што не се преземени никакви системски реформи. 30 % од граѓаните со попреченост, се изјасниле дека не се во можност да го остварат своето избирачко право поради непристапноста на самите избирачки места. Само 9 % од лицата со попреченост сметаат дека информациите за време на изборите се во пристапен и достапен формат. Во поглед на самото учество во политичкиот живот 40 % од лицата без попреченост сметаат дека лицата со попреченост се вклучени во политичкиот живот само пред избори. Истражувачките наоди посочуваат на постојните стереотипи кон лицата со попреченост на кои се гледа како на индивидуи за кои треба да се грижат семејството и општеството, а не на лицата кои можат да носат одлуки самите за себе, па и за другите.

Дополнително, општата јавност има различни негативни перцепции за лицата со попреченост, а посебно се ранливи жените со попреченост. Најприфатливи за јавноста се мажите со телесна попреченост како носители на јавна функција, и тоа за нив би гласале само за функцијата градоначалник. Како се зголемува функцијата од локално на национално ниво, така поддршката за кандидатите со попреченост опаѓа, што е сериозен проблем во борбата против стереотипите - дека лицата со попреченост нема да бидат способни да ја извршат функцијата пратеник или претседател на државата. Перцепциите кои водат кон повеќекратната дискриминација се доста застапени, односно интерсекциската дискриминација помеѓу основите пол и попреченост.

За време на изборите, медиумите известуваат само за гласањето од страна на болните и немоќните, и не ги препознаваат лицата со попреченост како експерти и аналитичари, кои би можеле да ја украсат политичката разноликост. Дополнително, не се прават едукативни програми со коишто ќе ја запознаат јавноста дека одредени лидери, политичари од историјата биле лица со попреченост.

Во областа на информациите и комуникациите не се направени истражувања поврзани со попреченоста и дискриминациските практики во медиумите. Ниту, пак, е направена анализа колку операторите на јавните електронски комуникациски мрежи се пристапни и во колкав степен нивните информации се приспособени и достапни за лицата со попреченост.

За слабата промоција на прашањето на попреченост, на домашен терен говорат и наодите добиени од теренското истражување. Имено, 77 % од лицата без попреченост не знаат за ниеден политичар со попреченост. Постои релативно ниска свест за перцепциите и познавањето на попреченоста од страна на јавноста, но и кај самите лица со попреченост.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

4. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И ПРАШАЊЕТО НА ПОПРЕЧЕНОСТ

Од големо значење е како кандидатите на претседателски, парламентарни и локални избори пристапуваат кон прашањето на лицата со попреченост и какви мерки предлагаат за остварување на нивните права.

4.1. Програмски определби по прашањето на попреченост

На претседателските избори во 2014 година, кандидатите за претседател - Ѓорге Иванов⁶⁹ и Стево Пендаровски немаа предложени некои конкретни мерки за лицата со попреченост. И покрај тоа што нивните заложби во програмите се насочени кон почитување на човековите права, почитување на разликите, различните култури, сепак, во истите не се опфатени ниту, пак, спомнати граѓаните со попреченост.

По предвремените парламентарни избори во 2014 година, во составот на Собранието влегоа шест политички партии и коалиции. Во програмата „Проверено - Проекти кои што докажано се остваруваат“⁷⁰ се предложени серија на мерки и активности со кои се имало за цел да се унапреди положбата на лицата со попреченост. Мерките, пред сè, се однесуваат на областите на образование (2), социјална заштита (7), вработување (6), пристапност (4), како и здравство (1). Самата поставеност на мерките и нивниот вокабулар имаат медицински и милосрден пристап, којшто е застарен и е спротивен на КПЛП. И покрај тоа што овие мерки се издвоени во посебно поглавје, сепак, партијата сите мерки ги поставила во надлежност на Министерството за труд и социјална политика (МТСП), вклучувајќи го и обезбедувањето на аудиокниги за лицата со оштетен вид, кои по правило треба да бидат во надлежност на Министерството за образование и наука.

Во таа линија се движи и програмата „Промени за нов почеток“⁷¹, кои одвоиле посебно поглавје за лицата со попреченост. Предложените мерки го имаат истиот медицински пристап. Програмата содржи мерки за: социјална заштита (6), пристапност и достапност до објекти и информации (3), образование (6), вработување (5), здравствена заштита (3), и мерки за подигање на јавната свест (1). Во програмата „Кои сме ние“⁷², предвидени се надоместоци за лицата кои имаат 100 % попреченост. Во 2014 година, една од програмите која отскокнувала е програмата на политичката партија ГРОМ⁷³. Мерките кои се предлагале го опфаќале проблемот на деинституционализација и востановување на систем на услуги за поддржано живеење.

Во 2016 година, на предвремените парламентарни избори учествувале 5 коалиции, а самостојно учествувале 6 партии. Во нивните програми се понудени 20 мерки во социјалната заштита, 7 мерки во здравствената заштита, 3 мерки во вработувањето и работните односи, 4 мерки во образованието, 1 мерка во обезбедувањето на пристапност,

⁶⁹ Програма на Ѓорге Иванов на претседателските избори 2014 година, достапно на: http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/programa_gjorge_ivanov.pdf [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

⁷⁰ ВМРО – ДПМНЕ - Програма „Проверено, Проекти коишто докажано се остваруваат“, достапно на: <http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/vmro-2014.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

⁷¹ СДСМ Програма - Промени за нов почеток, достапно на: <http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/sdsm-2014.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017].

⁷² Програма на ДУИ за парламентарни избори 2014–2018, достапно на: <http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/dui-bdi-2014.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

⁷³ Програма на партијата ГРОМ за 2014–2018, достапно на: <http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/grom-2014.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

1 мерка во спортот, и 2 мерки во информатичкото општество. Во поглед на остварувањето на човековите права, програмата нуди општи мерки во насока на залагање за почитување на човековите права на сите. Во програмата „Реално“ во поглед на лицата со попреченост се понудени 6 мерки во образованието, 12 мерки во социјалната заштита, 3 мерки во здравството, 11 мерки за вработувањето, 2 мерки во информатичкото општество и администрацијата, 3 мерки за спортските активности, 4 мерки во транспортот и 1 мерка во граѓанското општество. Од избори на избори може да се забележи зголемување на бројот на мерки за заштита на лицата со попреченост. И покрај тоа што мерките се издвоени во посебна глава и доста обемно наброени, сепак, уочливо е дека целосно отсуствува духот на КПЛП. Голем дел од мерките, особено во двете најголеми партии, се сконцентрирани во секторот на социјална заштита и претежно се насочени кон обезбедување на бенефиции за лицата со попреченост од аспект на медицинскиот модел на гледање на попреченоста.

На прашањето до политичките партии: „Како е дефинирано прашањето на попреченоста во програмата на партијата?“, добивме одговори кои доведуваат до заклучок дека политичките партии гледаат на попреченоста од аспект на медицински модел:

„Попреченоста е психичка и физичка и недостигајќи на човекои“.

„Прашањето на попреченост според програмата е состојба на човекои којшто бара соодветен третман и соодветно место во општеството“.

„Според програмата на .... попреченоста е човек со пречки во развојот“.

Во голем дел од прашалниците, наместо дефиниција за попреченост, политичките партии навеле што ќе преземат за лицата со попреченост.

Партијата .... во својата програма има дел којшто се однесува на грижата за лицата со попреченост, но недоволно. Нема дадено конкретни мерки и цели кои би се однесувале на оваа популација. Нема одредени ставки во делот на образованието по категориите и преземање на мерки за олеснување на движењето, физички рами, разгледување и олеснување на лицата со попреченост за нивна катероризација и во другите градови од Републиката и многу други проблеми со кои се соочуваат ...

... попреченоста е состојба на некои наши сограѓани која создава посебни потреби што треба да бидат обезбедени од општеството; оваа состојба не смее да ги сиречи во остварувањето на сите граѓански и човекови права; истовремено, државата треба да обезбеди инклузивност во сите општествени текови, од секојдневниот живот до одлучување.

4.2. Програмски определби во однос на Конвенцијата

За да можат самите политички партии да креираат и предложат мерки во насока на унапредување на положбата на граѓаните со попреченост, секако, значајно е познавањето и разбирањето на самата Конвенција за правата на лицата со попреченост. Врз основа на одговорите од испитаниците од политичките партии, истите сметаат дека се запознаени со КПЛП, како и со обврските кои произлегуваат од неа. Во врска со четирите прашања прикажани во табела број 1, политичките партии на скала од 1 до 5 (каде 1 е најслабо, а 5 е најдобро) дадоа слични одговори кои се движат во просек со оценка помеѓу 2 и 3.

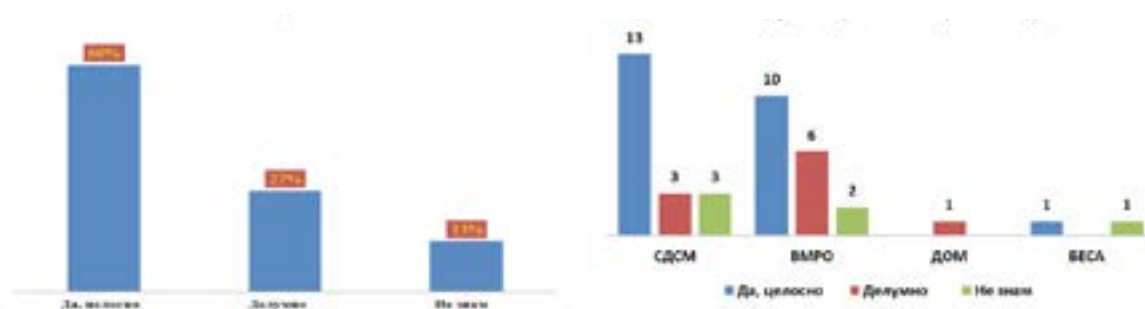
Табела број 1

Прашања	БЕСА	ДОМ	ВМРО-ДПМНЕ	СДСМ	вкупно просек
Колку добро сте запознаени со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост?	3	5	2	3	3,3
Колку добро сте запознаени со обврските кои државата ги презела со ратификувањето на Конвенцијата?	2	5	2,5	2,1	2,9
Колку добро сте запознаени со областите кои ги уредува Конвенцијата?	1	5	1,4	1,8	2,3
Колку добро сте запознаени со одредбите од Конвенцијата кои се однесуваат на политичкото учество на лицата со попреченост ?	1,5	5	1,3	1,8	2,4

Имено, во врска со двете прашања (Колку добро сте запознаени со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост? и Колку добро сте запознаени со обврските кои државата ги презела со ратификувањето на Конвенцијата?) просекот е средна вредност - 3. Познавањето на политичките партии се намалува во врска со конкретните области од КПЛП. Така, на прашањето: Колку добро сте запознаени со областите кои ги уредува Конвенцијата?, политичките партии одговориле во просек со оценка 2. Истиот резултат е добиен и за нивното познавање за одредбите од КПЛП кои се однесуваат за политичката партиципација на лицата со попреченост. Ова нивно мислење е контрадикторно на одговорот прикажан подолу во графикон број 16. Имено, од анкетираниите политички партии, 60 % сметаат дека нивните партии пристапуваат кон целосно спроведување на КПЛП, 27 % се изјасниле дека тоа го прават делумно, додека, пак, 13 % се изјасниле дека не знаат.

Гледано по партии од сите собрани прашалници во апсолутна бројка, позитивно одговориле од партијата СДСМ и тоа со 13 одговори, 10 од страна на партијата ВМРО-ДПМНЕ и 1 одговор е добиен од партијата БЕСА. Од страна на партијата СДСМ се заокружени 3 одговори на делумно, 6 од страна на ВМРО-ДПМНЕ и 1 од страна на ДОМ. Со не знам одговориле 3 лица од партијата СДСМ, 2 од ВМРО-ДПМНЕ и 1 лице од БЕСА.

Графикон број 16. Дали партијата пристапува кон целосна имплементација на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост?

„Во изминааиите 17 месеци од мандаиоит на овој советнички состав, нишу на една седница не беше посавена точка која ја иреира проблематика на социјалните ранливи групи. Нишу еднаш! Посавив советничко ирашање што се случува со Локалниот акциски план за ирашања на лицата со ииреченост од иишинаа за ириодот 2008-2010 година.

Градоначалниот не можеше да се сее дека ииинскиот Совет иако нешто има усвоено, иако во времето кога ииоит беше донесен, во декември 2007 година, иој и иоаш ја извршуваше градоначалничката функција.

Сеио ова доволно зборува за негрижаа на власта за лицата со ииреченост“.

Изјава на советник во Општина Прилеп, лице со попреченост

4.3. Колку политичките партии се пристапни

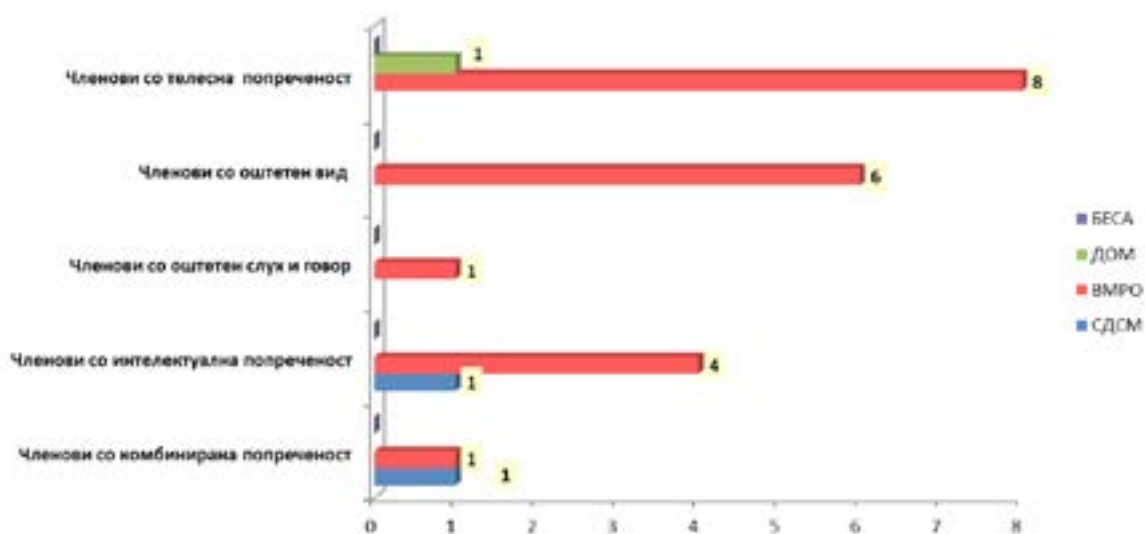
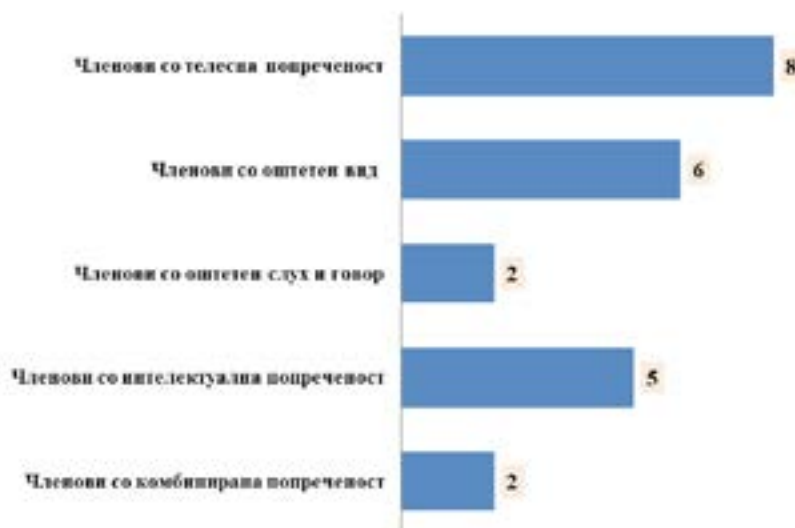
Пристапноста е една од клучните бариери за учеството на лицата со попреченост, посебно недостатокот од физичката пристапност на самите партиски штабови, информациите кои ги доставуваат до граѓаните, итн. Во таа насока на прашањето до политичките партии, да наведат што и кои елементи ги имаат од аспект на пристапноста, добивме доста контроверзни одговори. Имено, според одговорите во графикон број 17, партиите располагаат со асистивна технологија (47 % од партиите потврдиле дека располагаат со асистивна технологија), додека во исто време само 20 % од нив имаат, според нивно размислување, пристапен интернет, а од нив 13 % ги доставуваат информациите на пристапен и достапен формат. Од партиите 47 % потврдиле дека имаат тактилни патеки до објектот и внатре во него. Ваквите одговори, посочуваат дека партиите не го разбираат концептот за пристапност, што е, пак, доста контрадикторно на одговорите од графиконот број 16, објаснет погоре, каде партиите се изјасниле дека 60 % пристапуваат кон целосно спроведување на КПЛП во работата на партијата.

Графикон број 17. Пристапни и достапни елементи во ирсириие на иолиичката иариија

Присуството на лицата во политичките кругови е доста слабо. И покрај тоа што, официјално, партиите не водат евиденција за членовите врз основа на попреченост, според доставените прашалници од политичките партии, истите пријавија дека имаат членови со попреченост (графикон број 18). Од 23 членови со попреченост, 8 членови се со физичка попреченост, 6 членови се со оштетен вид, 2 члена се со оштетен слух, 5 членови се со интелектуална попреченост и 2 члена се со комбинирана попреченост.

Графикон број 18. Број на членови со попреченост

ЗАКЛУЧОК ОД ЧЕТВРТА ГЛАВА:

Политичките партии се движечка сила која би требало да ја трансформира апстрактната идеологија во практичен законодавен ефект, така што во политиката, идеите и вредностите не можат да постојат, да се реализираат и самовреднуваат изолирано едни од други. Во поставеноста на политичките партии во државата попреченоста е целосно изоставена како принцип и вредност. Политичките партии имаат слабо познавање на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, како и за потребата од препознавање на правата на лицата со попреченост. Програмите на политичките партии не се усогласени со КПЛП и најчесто истите нудат мерки кои не го промовираат пристапот заснован на човековите права, што е сериозен недостаток, особено во остварувањето на еден системски заокружен пристап кон прашањето на попреченоста и нејзиното вклучување во политичката агенда. Политичките партии не се запознаени со обврските кои произлегуваат од неа, што придонесува кон тоа програмите да го опфаќаат застарениот медицинско-дефектолошки пристап кон гледање на попреченоста.

Не постои практика политичките партии да ги едуцираат своите членови, на сите нивоа, за прашањето на попреченоста. Ваквата поставеност е доста сериозен индикатор и за нивните перцепции насочени кон лицата со попреченост, што се рефлектира и во самата заедница и кај пошироката јавност. 67 % од политичките партии би прифатиле да им биде лидер лице со попреченост, додека 33 % не знаат дали би прифатиле. Забележително е дека лицата со попреченост се поприматливи за помалите политички партии во однос на поголемите. Но, оваа перцепција целосно се менува кога треба да се даде поддршката за некое лице со попреченост, како носител на јавна функција. Најприматливи за политичките партии се мажите со телесна попреченост, каде поизразена е поддршката за кандидатите на локално ниво, и таа поддршка опаѓа за кандидатите на национално ниво, а најмала е поддршката за функцијата претседател на државата. Како и кај јавноста, и политичките партии би се чувствувале поприматно да гласаат за маж со попреченост, отколку за жена со попреченост, освен кога лицата имаат комбинирана попреченост, каде политичките партии се чувствуваат најмалку комотни, без разлика на нивниот пол.

5. НИШТО ЗА НАС – БЕЗ НАС

Факторите коишто влијаат врз политичкото учество би можеле да ги поделиме во три области: постојните ресурси („Дали сте во можност да учествувате?“), психолошки притисок/момент („Дали сакате да учествувате?“), и моментот на вклучување, зачленување во партија („Дали некој те поканил да учествуваш?“). Секоја од овие области има свои специфики. Имено, постојните ресурси вклучуваат време, пари и вештини; психолошките фактори вклучуваат политички интерес, граѓански вредности, чувства на ефикасност, колективна свест; и политичкото регрутирање се случува преку формални и неформални мрежи и социјални дружења.

Во поглед на овие елементи, граѓаните со попреченост имаат ограничени ресурси, вклучувајќи ја и намалената мобилност како резултат на непристапните средини. Лицата со попреченост имаат пониски просечни примања и пониско ниво на образование од лицата без попреченост, а нивните финансиски ресурси се дополнително ограничени со повисоки трошоци за независен живот. Политичката регрутација кај лицата со попреченост е ограничена со нивната системска изолација. Проблемите во транспортот, проблемите со образованието, водат до тоа, истите да имаат помала веројатност да бидат вклучени во општествените и социјалните активности. Физичката и социјалната изолација може да се зголеми со пристапот на самата држава и перцепциите кои се шират преку медиумите за лицата со попреченост, како и занемарувањето од страна на партиите и негативните пораки за попреченоста пренесени преку јавната политика, медиумите и непристапните избирачки места.

5.1. Главни препреки за активно вклучување на лицата со попреченост

Пристапноста е првиот идентификуван предизвик. Лицата без попреченост, како и актерите од политичката сцена, имаат тенденција да размислуваат само за пристапноста и достапноста на просториите. Најчесто сметаат дека поставувањето на една рампа ќе го реши проблемот. Но во практиката е доволнотоа. Со цел да се осигуриме дека лицата со попреченост не се третираат како граѓани од втор ред, државата треба да обезбеди целосен пристап до избирачкото место, еднаков пристап до политичките организации, како и пристап до јавните и приватните институции. Достапноста на информациите, исто така, е клучен елемент. Информациите за програмите и изборните процеси треба да бидат достапни во разбирлив формат, вклучувајќи го и знаковиот јазик, кога се потребни преводи за видеа иза Брајовото писмо, верзии лесни за читање и разбирање.

Ако сакаме да постигнеме одржливо решение за лицата со попреченост, потребен е холистички приод кон оваа област, вклучувајќи ги сите елементи кои ја опфаќаат пристапноста и преземањето мерки за нејзино гарантирање. Секој чекор од изборниот процес треба да ја земе предвид потребата за пристапност. Барањата за регистрација на избирачите не треба да спречат некој да учествува. Механизмите за жалби во однос на правото на глас, исто така, треба да бидат јасни и достапни.

Во согласност со воспоставениот избирачки систем, политичките партии дејствуваат и се главни актери чувари за учеството и активното вклучување на лицата со попреченост. Тие одлучуваат кој и кога ќе биде ставен на соодветна позиција на листата. Дополнителен проблем е и тоа што политичките партии кога ќе се заинтересираат да вклучат некое лице во политиката очекуваат две работи: прво, лицето во најголема мера да зборува и да се занимава со прашањето на попреченост, и, второ, да дејствува во најголема мера на промоција, без да му се даде моќ на одлучување.

Едукацијата, исто така, е еден од главните елементи кој мора да биде дел од агендата на политичките партии. И покрај тоа што има волја и интерес, сепак, самите политички партии во своите политички институционални и организациски системи, ќе мора да имаат задолжителни обуки по прашањето на попреченоста, со цел да го разберат холистичкиот пристап кон ова прашање. Дополнително, би било од корист доколку оваа едукација им ја прават самите лица со попреченост.

И покрај тоа што КПЛП го заговара социјалниот модел за прашањето на лицата со попреченост, односно пристапот до човековите права низ политичките кругови тоа повеќе е сфатено како модел во кој ова прашање исклучително е вклучено во социјалната политика, или здравствената, занемарувајќи го целосно пристапот и суштината на КПЛП.

Ниедна влада нема да ја изгуби власта поради лицата со попреченост и Вашето прашање.

Изјава на политички претставник

Системот на образование е можеби една од најважните алки во системот на ефективното учество на лицата со попреченост. Доколку една држава сака активни граѓани со попреченост или без попреченост, мора да инвестира во образованието. Во услови кога самите лица со попреченост се соочуваат со препреки во стекнувањето со основното образование, не може од тоа лице утре да очекуваме да биде независен самостоен индивидуалец, кој е подготвен да се бори за своите човекови права. Дополнително, поради психолошкиот притисок на „постојано докажување“ лицата со попреченост се наоѓаат во целосно неповолна положба во однос на лицата без попреченост.

За крај, во услови кога преовладува медицинскиот и дефектолошкиот пристап, медиумите и сите актери во општеството имаат клучна одговорност да работат во континуитет на промената на свеста за еднакво препознавање на правата на лицата со попреченост.

5.2. Мерки кои се неопходни за учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот

Правото на политичко учество, правото на глас и застапеноста во законодавната, извршната и судската власт се сметаат за важни индикатори во категоријата за ефективно учество во општествената сфера. Каков вид на мерки се потребни за ефективно политичко учество во согласност со КПЛП и кои активности се соодветни и прифатливи, секако, зависи од системот и перцепцијата на самата држава кон лицата со попреченост. Интенцијата на КПЛП е преку политичкото учество на лицата со

попреченоста да се прекине кругот на маргинализација и дискриминација, користејќи инклузивен пристап и преку давање „глас“ на лицата со попреченост, односно фер можност дека интереситена заедницата на лицата со попреченост и нивниот културен идентитет ќе се земаат предвид.

Во таа насока беа запрашани и лицата со попреченост и лицата без попреченост да наведат еден одговор на прашањето, како според нив државата треба да овозможи активно вклучување на граѓаните со попреченост во политичкиот живот. Според резултатите наведени во графиконот број 19 се забележува дека, 40 % од лицата без попреченост сметаат дека со унапредување на образовното ниво на лицата со попреченост може да се зголеми нивното политичко учество, за разлика од нив лицата со попреченост се поскептични, односно 22 % сметаат дека со подигање на образовното ниво ќе можат да се вклучат во политичкиот живот. За мерката на квотен систем, 28 % од лицата без попреченост се изјасниле дека е добра, додека 24 % сметаат дека мерката „празен стол“ е најсоодветната мерка за вклучување на лицата со попреченост во политичкиот живот. 38 % од лицата со попреченост сметаат дека квотниот систем е мерката за нивно вклучување, а 34 % се изјасниле дека системот празен стол е соодветна мерка за нивно активно вклучување во политичкиот живот.

Графикон број 19. *Како државата треба да овозможи активно вклучување на граѓаните со попреченост во политичкиот живот?*

Врз основа на наодите од истражувањето, решението за вклучување на лицата со попреченост во политичкиот живот е можеби некаде измеѓу, односно во комбинација на мерките со зголемување на образованието кај лицата со попреченост и афирмативните мерки како што се „квотен систем“ и „празен стол“. Без разлика какви мерки ќе се преземат, сепак, основата за учество лежи токму во признавањето и заемната почит кон лицата со попреченост. Можеби во иднина кога би се креирале мерките за создавање на фер можности за учество на лицата со попреченост, паралелно би требало да се разгледуваат и принципите кои се применуваат за етничките заедници.

Дали лицата со попреченост треба да се организираат и самостојно да настапат на политичката сцена (графикон број 20), или да го изберат инклузивниот пристап. Одговорите од страна на лицата со попреченост и лицата без попреченост, се на иста линија. Имено, 48 % од лицата со попреченост сметаат дека треба да ја преземат судбината во свои раце, а 36 % сметаат дека така ќе се внесе некој нов елемент кој ќе го подобри квалитетот, за разлика од 39 % од лицата без попреченост кои сметаат дека тоа би го подобрило квалитетот. Само 19 % од нив сметаат дека лицата со попреченост, треба да си ја преземат судбината во свои раце и 30 % сметаат дека тоа е можно само доколку изберат посветени лидери.

Графикон број 20. Дали лицата со погреченост, доколку се здружат и настапат со свој лидер на изборите, можат да ја променат својата положба?

„Треба многу повеќе да работиме на подигање на свеста кај лицата со погреченост за нивните, односно за нашите права. Самите треба да покажеме многу поголема активност, желба и упорност за подобрување на нашиот статус во општеството. Очигледно е дека ако ние самите не иницираме решение за нашите бројни проблеми, не можеме да очекуваме дека некој друг ќе го направи тоа во наше име“, убедена е советничката во Советот на Општина Прилеп, лице со погреченост.

ПРИМЕР ЗА НЕФОРМАЛНО УЧЕСТВО НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ ВО ЗАКОНОДАВНИОТ ДОМ

Интерпарлариска парламентарна група за правата на лицата со хендикей

Од 2003 година, на иницијатива на Полио Плус – движење против хендикей, во државата се формираше Интерпарлариската парламентарна група за правата на лицата со хендикей – ИППГ.

Во овие изминати 14 години, во Собранието, групата дејствува како неформална група составена од пратеници од сите политички партии.

Нејзината главна улога е да ги артикулира потребите на лицата со попреченост во законодавниот дом, пред претседателите на извршната власт, како и да го вклучи во главните текови прашањето на хендикей во законодавните решенија.

Визијата за формирање и постоење на ваква група беше таа да претставува мост помеѓу организациите на лица со попреченост и власта; да биде гласоговорник кој ќе ги артикулира потребите на лицата со попреченост пред народните избраници; како и да помогне тие потреби да се вообличат во конкретни законски решенија кои ќе гарантираат осигурување на правата и ќе креираат еднакви можности.

По предлог на Интерпарлариската парламентарна група за правата на лицата со хендикей, Собранието на 23 јуни 2003 година усвои Декларација за заштитата и унапредување на правата на лицата со хендикей, со активно лобирање и застапување и кампањите „Конвенција сега“ на Полио Плус и активна средба со премиерот, издејствуваа ратификување на Конвенцијата за правата на лицата со хендикей.

Низ овие 14 години, ИППГ има најравно многу чекори во градењето партнерства (меѓу граѓанските организации, и меѓу граѓанските организации и Собранието), градење и подигање на јавната свест (на пример: присуство на лица со попреченост на собраниска седница) и измени во законската рамка. Измени во законската рамка опфаќаат: измени и дојолнувања на Законот за вработување на инвалидизирани лица; измени на Законот за градење; измени на Правилникот за набавка на ортопедски помагала (намалено учество на корисникот од 40 % на 10 % од цената); амандман на Законот за социјална заштита (за вклучување на воспитниот дел во образовната работа на лица со тешка ментална попреченост; измени во Законот за безбедност во сообраќајот на патиштата (право на мобилност и паркинг-места). Во овие изминати години ИППГ има поднесено повеќе од 50 иницијативи и амандмани.

Примерот и моделот на функционирање на Интерпарлариската парламентарна група за правата на лицата со хендикей, во 2016 година беше преликан во Република Србија. Во Првиот индекс на граѓанското општество, ИППГ е земена како студија на случај и како позитивен практичен пример за позитивна соработка помеѓу граѓанскиот сектор и законодавниот дом.

Гледајќи го холистичкиот пристап на КПЛП, тоа во себе го вклучува и учеството во избраните органи, јавните служби и судството, специјализираните владини тела, децентрализираната и локалната власт, при што начелото на недискриминација претставува клучен концепт во системот на човековите права за лицата со попреченост. Имено, сите прашања коишто ги засегаат лицата без попреченост, исто така, се важни и

за лицата со попреченост. Со други зборови, тоа би значело дека не може да се дискутира и да се донесуваат одлуки на сите нивоа, без учество на лицата со попреченост.

На крај на анкетата, ги запрашавме лицата со попреченост и лицата без попреченост да дадат одговор на едно прашање, а тоа е дали би прифатиле лице со попреченост да преговара за името на државата (графикон број 21). Лицата без попреченост со 76 % сметаат дека тоа може да донесе нов пристап. Овие перцепции на лицата без попреченост, пак, не соодветствуваат со искажаното чувство за највисоката позиција на државата (графикон број 10). Ваквата самоувереност и дадената доверба се на многу пониско ниво и видувања кај самите лица со попреченост. Имено, 58 % од лицата со попреченост сметаат дека со вклучувањето на лицата со попреченост, другата страна ќе се сожالي и ќе го реши спорот. И од ова прашање може да се согледа дека лицата со попреченост поседуваат многу малку самодоверба во своите способности, па перцепцијата дека сожалувањето е инструмент за надминување на сите прашања за лицата со попреченост, го вклучува и прашањето за решавање на името на државата. Интересен податок е тоа што и лицата со попреченост и лицата без попреченост не сметаат дека во моментот имаме способни преговарачи за ова прашање.

Графикон број 21. Дали би прифатиле лице со попреченост да преговара за името на државата

ЗАКЛУЧОК ОД ПЕТТА ГЛАВА:

Политичката партиципација е еден од главните патишта преку кој лицата со попреченост можат најефективно и најефикасно да ја постигнат својата еднаквост. Учесството во донесувањето одлуки се смета за фундамент кон остварувањето на човековите права за лицата со попреченост. Имено, овој пристап може да биде значајна алатка во артикулирањето на гласот на лицата со попреченост, зголемување на нивната видливост, препознавање на нивниот идентитет, како колектив, и тоа не само во изборниот процес, туку и пошироко. Барьерите со кои се соочуваат лицата со попреченост во реализирањето на политичкото учество датираат од одамна и се поврзани со перцепциите кон лицата со попреченост како и со архитектонските и информатичките бариери создадени од страна на постојниот систем. Тоа дополнително е надградено и со селективната специјализирана едукација за лицата со попреченост во државата. Постојните бариери идентификувани низ образованието, непристапноста на

објектите и информациите, како и медицинско-дефектолошкиот поглед кон прашањето на попреченоста и перцепциите кон индивидуите со попреченост води кон маргинализација и сегрегација на лицата со попреченост, а самото тоа ги прави далечни од сите процеси, вклучително и политичките процеси. Промените кои треба да се преземат треба да бидат системски, кои нема да се рефлектираат само во законодавството, туку ќе бидат проследени со кампањи и акции за промоција на попреченоста, како вредност и почитување на различностите.

Решението во врска со вклучувањето на лицата со попреченост во политичкиот живот е можеби некаде измеѓу, односно во комбинација на мерките за зголемување на образованието кај лицата со попреченост и афирмативните мерки како што се „квотен систем“ и „празен стол“. Без разлика какви мерки ќе се преземат, сепак, основата за учество лежи токму во признавањето и заемната почит кон лицата со попреченост. Можеби во иднина, кога би се креирале мерките за создавање на фер можности за учество на лицата со попреченост, паралелно би требало да се разгледаат и принципите кои се применуваат за етничките заедници.

ЗАКЛУЧОЦИ

- **Анализирајќи го изборното законодавство може да се заклучи дека истото не обезбедува систематизиран и заокружен приод кон остварувањето на правото на учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, на еднаква основа со другите.**
- **Уставот ја гарантира еднаквоста и заштитата од дискриминација на граѓаните по повеќе основи како и избирачкото право кое се остварува на слободни избори со тајно гласање (член 22). Иако овој член се применува и на лицата со попреченост, сепак, неопходно е во некоја следна измена на овој член, во неговите основи изречно треба да биде вклучена и попреченоста како основа. Во законската регулатива забраната на дискриминација е регулирана во Законот за спречување и заштита од дискриминација, во кој е предвидена можноста за усвојување на афирмативни мерки кои нема да се сметаат за дискриминација а кои имаат за цел изедначување на можностите на лицата со попреченост.**
- **Националното законодавство е рестриктивно во остварувањето на избирачкото право за лицата со попреченост, особено во остварувањето на ова право од страна на лицата со интелектуална попреченост. Ова треба да се надмине со цел лицата со попреченост непречено да го остваруваат правото да избираат и да бидат избирани, без никакви ограничувања врз основа на нивната попреченост, како и воведување на систем на поддржано донесување на одлуки. Со овие измени на законската рамка ќе се направи усогласување со КПЛП и препораките на Советот на Европа.**
- **Изборниот законик не го предвидува принципот на еднаквост и недискриминација, како ни соодветното приспособување на институциите и нивниот универзален дизајн. Во некоја следна измена што ќе се случи ова треба да се надмине, имајќи ја предвид обврската преземена со ратификацијата на КПЛП за нивно обезбедување, каде што отсуството на соодветното приспособување претставува форма на дискриминација.**
- **Одреден број граѓани со попреченост кои се сместени во институциите, домовите за возрасни лица, здравствените домови и институции, во согласност со Изборниот законик не можат да го остварат своето избирачко право. Со Упатството за примена на членот 111 од Изборниот законик, број 08-3317/1, направен е исклучок со кој се дава можност болно и немоќно лице да гласа на друга адреса, ако е во истата општина, што е добра основа истото да се прошири на сите граѓани со попреченост кои имаат потреба за ова во согласност со нивната попреченост. Вака поставената одредба во законодавството треба да биде изменета и усогласена со КПЛП, при што на секој еден граѓанин со попреченост, сместен во институции и во здравствен дом, како и дом за возрасни(старечки дом), ќе му се овозможи непречено уживање на избирачкото право.**
- **Изборните органи во согласност со националното законодавство, немаат обврска за едукација за прашањето на попреченоста, што претставува сериозен недостаток во борбата против дискриминацијата на лицата со попреченост и создавање на еднакви можности.**
- **Законодавството не прави разграничување помеѓу болните и немоќните лица од лицата со попреченост, што е загрижувачко.**
- **Постојниот начин на регистрација и запишување на избирачите е непристапен и недостапен во целост за лицата со попреченост, што, исто така, е голем недостаток во активното вклучување на граѓаните со попреченост во политичкиот живот.**

- Нема законска обврска избирачките органи да водат евиденција за лицата со попреченост, што претставува сериозен недостаток во создавањето на еднакви можности и креирање на мерки преку кои лицата со попреченост поефективно би го остварувале своето избирачко право.
- Од наодите од истражувањето, се заклучува дека лицата со попреченост не се во можност да го остварат своето избирачко право поради непристапноста на избирачките места.
- Местото и начинот на остварување на избирачкото право не ги инкорпорира стандардите за пристапност и достапност, и законодавството не предвидува други мерки со кои на денот на гласањето лицата со попреченост ќе можат на еднаква основа со другите да го дадат својот глас. Имено, не се предвидени гласачки ливчиња со Брајово писмо, друго лице треба да се потпише на листата дека лицето со оштетен вид гласало; не постојат алтернативни гласачки места, не се користат преведувачи на знаков јазик, не е застапено воведување на тактилни упатства за гласање или не се достапни апарати за електронско гласање или давање упатства за едноставни инструкции за гласање во лесно разбирлив формат.
- Не постојат никакви обврски кога се спроведува изборна кампања во поглед на приспособување и обезбедување на информации во достапни и пристапни формати, во согласност со потребата на лицата со попреченост. Само 9 % од лицата со попреченост сметаат дека информациите за време на изборите се во пристапен и достапен формат.
- Не постои законска обврска политичките партии, здруженијата, радиодифузните друштва и другите регулаторни тела да бидат одговорни и да покренат активни мерки со цел да се овозможи на лицата со попреченост да имаат пристап до информациите за политичките дебати, кампањите и настаните кои спаѓаат во нивниот домен на дејствување.
- Не се предвидени одредби со кои на радиодифузните друштва им се налага обврска програмите и информациите, за време на изборите, да бидат на пристапен и достапен формат за лицата со попреченост. Се препорачува вклучување на одредби со кои ќе се овозможи навремен, балансиран и објективен пренос на пристапни и достапни информации од страна на радиодифузерите за лицата со попреченост.
- Отпорот и сè уште видливото неприфаќање на лицата со попреченост како рамноправни фактори во општеството, покажува дека сè уште е многу малку направено во однос на подигањето на свеста и поттикнување на почитувањето на правата и достоинството на лицата со попреченост.
- Истражувачките наоди од терен покажуваат дека лицата со попреченост делумно учествуваат во политичкиот живот и дека најчесто се вклучени за време на изборите. Само 3 % од лицата без попреченост сметаат дека лицата со попреченост се вклучени во политичкиот живот. Ниту едно лице со попреченост не било избрано за пратеник, градоначалник или министер.
- Програмите на политичките партии не се усогласени со КПЛП и, најчесто, истите нудат мерки кои не го промовираат пристапот заснован на човековите права, што претставува сериозен недостаток, особено во остварувањето на еден системски заокружен пристап кон прашањето на попреченоста и нејзиното вклучување во политичката агенда.
- Политичките партии многу малку ја познаваат КПЛП и не се запознаени со обврските кои произлегуваат од неа, што придонесува кон тоа програмите да го опфатат застарениот медицинско-дефектолошки пристап кон гледањето на попреченоста.

- Во практиката не постои пример каде политичките партии ги едуцираат своите членови, на сите нивоа, за прашањето на попреченоста.
- Не постојат континуирани кампањи за промоција на прашањето на попреченоста од страна на изборните органи и другите актери во политичкиот и јавниот живот што претставува сериозен недостаток во борбата против стереотипите со кои се соочуваат граѓаните со попреченост.
- Истражувачките наоди од терен покажуваат уште една слика на стереотипи за лицата со попреченост како индивидуи за кои треба да се грижат семејството и општеството, а не лица кои можат да носат одлуки самите за себе, па и за другите.
- Јавноста има различни негативни перцепции за лицата со попреченост, а посебно ранливи се жените со попреченост. Најприфатливи за јавноста се мажите со телесна попреченост како носители на јавна функција, и тоа за нив би гласале само за функцијата градоначалник. Како што се зголемува функцијата од локално на национално ниво, така опаѓа и поддршката за кандидатите со попреченост, што претставува сериозен проблем во борбата против стереотипите - дека лицата со попреченост нема да бидат способни да ја извршат функцијата пратеник или претседател на државата. Перцепциите кои водат кон повеќекратна дискриминација се доста застапени, односно интерсекциската дискриминација помеѓу основите - пол и попреченост, посебно кон жените со комбинирана попреченост за која би гласале само 2 %.
- Кај лицата со попреченост постои голем степен на ниска самодоверба во остварувањата на политичките права.
- Во услови кога преовладува медицинскиот и дефектолошкиот пристап, медиумите и сите актери во општеството имаат клучна одговорност да работат во континуитет на промената на свеста за еднакво препознавање на индивидуалните и колективните права на граѓаните со попреченост.
- Улогата на Интерпартиската парламентарна група во Собранието во промовирање на прашањето на попреченоста и поставување на ова прашање повисоко на политичката агенда не е на задоволително ниво и потребно е нејзино зајакнување.

ПРЕПОРАКИ

Во изработката на препораките се вклучени и препораките кои произлегоа од средбата на Советодавниот комитет на ОБСЕ ОДИХР⁷⁴ за политичкото учество на лицата со попреченост, а кои се донесоа на средбата во Скопје на 22 јуни 2017 година.

- Иако, Уставот ја гарантира еднаквоста и заштитата од дискриминација на граѓаните по повеќе основи како и избирачкото право кое се остварува на слободни избори со тајно гласање, сепак, истиот во иднина ќе треба да се усогласи со КПЛП, посебно изречно наведувајќи ја попреченоста како дискриминациска основа.
- Имајќи ги предвид согледувањата на Комитетот за правата на лицата со попреченост и судската практика, одземањето на деловната способност поради попреченост треба да биде променет, односно Законот за вонпарнична постапка треба да се усогласи со КПЛП.
- Потребни се измени на Изборниот законик во насока на негово усогласување со КПЛП, како и овозможување на гласање за лицата кои се сместени во институциите, како и психијатриските болници.
- Потребно е поедноставување на системот за регистрација на избирачите со попреченост.
- Ќе треба да се воведат афирмативни мерки како што се „квотен систем“ во комбинација со „празен стол“ за забрзано вклучување на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, земајќи ја предвид и родовата застапеност.
- Потребно е вклучување на лице со попреченост во составот на Државната изборна комисија; еден член од надворешните експерти треба да биде лице со попреченост.
- И покрај тоа што Државната изборна комисија води посебни изводи за сите, сепак, неопходно е водење на евиденција на лицата со попреченост разделена по сите карактеристики, односно по пол, етничка припадност, возраст и слично.
- Неопходни се промена и унапредување на Упатствата на Државната изборна комисија, посебно оние за спроведување на членовите 112 и 111 од Изборниот законик и нивно усогласување со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост.
- Со преземање на системски мерки со кои ќе се овозможи секоја изборна кампања да биде дизајнирана и спроведена на пристапен и достапен начин за лицата со попреченост, ќе биде потребно печатените материјали за изборите да бидат изработени во сите пристапни форми во согласност со потребите на лицата со различна попреченост.
- Неопходно е воведување на критериум за пристапност и достапност на гласачкото место, во рамките на Изборниот законик.
- Потребно е измена на Законот за медиуми, Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, во насока на воведување на антидискриминациска клаузула, *inter alia* врз основа на попреченост.
- Со обезбедување на поголем број на пристапни програмски шеми на МРТ и на приватните медиумски куќи со подеднаков квалитет за граѓаните со попреченост за

⁷⁴ Извештај од средбата на Советодавниот комитет на ОДИХР за политичкото учество на лицата со попреченост кои се донесоа на средбата во Скопје на 22 јуни 2017 година, достапно на: <http://www.osce.org/odihr/335581?download=true> [Пристапено на: 15 август 2017 година]

време на изборната кампања, потребно ќе биде да се обезбедат и пристапни шеми и за граѓаните со попреченост од другите етнички заедници.

- Потребно е да се регулира прашањето за употреба на Брајовото писмо во изборниот процес, односно вклучување на одредби што би го овозможиле гласањето за лицата со оштетен вид преку гласачко ливче на Брајово писмо, како и воведување на нови форми и методи, на пример, електронското гласање.
- Потребна е измена на Законот за податоци во електронски облик и електронски потпис со вклучување на факсимилот, кој како електронски потпис ќе биде признаен од страна на државата и ќе се третира како своерачен потпис за лицата со оштетен вид и нарушена моторика на горните екстремитети со важност во сите општествени сфери, вклучувајќи го и легитимирањето во остварување на правото на глас.
- Неопходно е да се зголеми свесноста и да се обезбеди соодветна обука во остварувањето и заштитата на правата на лицата со попреченост меѓу националните механизми за заштита од дискриминација, како и да се обезбедат континуирани обуки на Државната изборна комисија и општинските изборни комисии во областа на комуникацијата и пристап кон лицата со попреченост во изборниот процес.
- Неопходно е преземање на конкретни мерки за подобрување на соработката помеѓу организациите на лицата со попреченост и Државната изборна комисија со што би се поттикнала соработката и би се зголемило вклучувањето на лицата со попреченост во изборниот процес.
- Потребно е континуирано да се работи на подигање на свеста кај граѓаните со попреченост за идентификување и пријавување на случаи на дискриминација при користењето и остварувањето на своето право на глас.
- Неопходно е континуирано да се работи на подигање на свеста кај граѓаните со попреченост за заштита од дискриминација и нивно охрабрување за иницирање на постапки и користење на постојните законски механизми за заштита, при што, дополнително треба да се преземат мерки за промовирање на учеството на граѓаните со попреченост во остварување на избирачкото право.
- Потребно е поспецифично преземање на кампањи за подигањето на свеста ориентирана и кон лицата со попреченост и лицата без попреченост и кон политичките актери на локално и национално ниво за придобивките од активното политичко учество во прашања кои директно се однесуваат на лицата со попреченост, но, исто така, и за други јавните работи, за да придонесат за поголема вклученост и внесување во главните текови на правата на лицата со попреченост.
- Неопходна е обврската лицата со попреченост да бидат вклучени во набљудувањето на изборниот процес.
- Потребно е преземање мерки и воведување на механизми за воспоставување на соработка помеѓу политичките партии и организации на лица со попреченост, така што политичките програми го одразуваат пристапот заснован на човековите права, а не на медицинските пристапи кон попреченоста.
- Потребно е да се поттикне меѓупартиската соработка со цел гарантирање на застапеноста на лицата со попреченост на политичката агенда.
- Потребно е да се зголеми спектарот на прашања за кои лицата со попреченост се консултирани и вклучени, и да се оди подалеку од самопрактикување на правата од социјална и здравствена заштита, како и да се опфати и донесувањето одлуки не само на локално, туку и на национално ниво.
- Потребно е да се преземат мерки за едукација, менторство и подигање на капацитетот и самодовербата кај лицата со попреченост, особено на младите со попреченост за активно вклучување во политичкиот и јавниот живот.

БИБЛИОГРАФИЈА

Видеоспот „Слободно, фер и демократски“, достапен на: <<https://www.youtube.com/watch?v=On28wyQYc04>> [Пристапено на: 11 април 2017 година].

Видувања на Комитетот за правата на лицата со попреченост, Communication No. 4/2011 година, CRPD/C/10/D/4/2011, достапно на: <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/10/D/4/2011&Lang=en> [Пристапено на: 11 април 2017 година].

ВМРО – ДПМНЕ - Програма „Проверено, Проекти коишто докажано се остваруваат“, достапно на: <<http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/vmro-2014.pdf>> [Пристапено на: 11 април 2017 година].

Годишен извештај на Народниот правобранител за 2016 година. Народен правобранител, достапно на: <<http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2016/GI-2016.pdf>> [Пристапено на: 11 април 2017 година].

Договор од Маракеш, достапно на: <http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/wipo/130627_marrakesh-treaty_en.pdf> [Пристапено на: 10 јуни 2017 година].

Европска конвенција за заштита на човековите права и основни слободи, Совет на Европа, by Protocols Nos. 11 and 14 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13, достапно на: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Завод за државна статистика, Статистички преглед број 2.4.16.12/859, достапно на: <<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.12.pdf>> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

Заклучни согледувања за имплементација на КПЛП од страна на Австралија, Комитет за правата на лицата со попреченост, CRPD/C/CHN/CO/1, достапно на: <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fAUS%2fCO%2f1> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Заклучни согледувања за имплементација на КПЛП од страна на Кенија, Комитет за правата на лицата со попреченост, CRPD/C/CHN/CO/1, достапно на <<http://www.refworld.org/pdfid/55eed6bc3.pdf>> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Заклучни согледувања за имплементација на КПЛП од страна на Кина, Комитет за правата на лицата со попреченост, CRPD/C/CHN/CO/1, достапно на: <<http://www.legco.gov.hk/yr12-13/english/panels/ca/papers/cacb2-119-1-e.pdf>> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Заклучни согледувања за имплементација на КПЛП од страна на Тунис, Комитет за правата на лицата со попреченост, CRPD/C/CHN/CO/1, достапно на: <http://www2.ohchr.org/SPdocs/CRPD/5thsession/CRPD-C-TUN-CO-1_en.doc> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Заклучни согледувања за имплементација на КПЛП од страна на Унгарија, Комитет за правата на лицата со попреченост, CRPD/C/HUN/CO/1, достапно на: <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/8thSession/CRPD-C-HUN-CO-1_en.doc> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Заклучни согледувања за имплементација на КПЛП од страна на Шпанија, Комитет за правата на лицата со попреченост, CRPD/C/ESP/CO/1, достапно на: <<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhs1xq2MulDp%2fqMKQ6SGOn0%2fNZ5trZrfgNmKdTjE%2fScMKF96xMrtyzhDx7aguCpqqdK4xQVGCY502yRGHBFyeVZXNwrzzLUz9%2b%2fi%2fVg1YYZdxJ8>> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Заклучни согледувања за првичниот извештај на Европската Унија од страна на КЧП број CRPD/C/EU/CO/1. достапно на: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/un_concluding-observations-on-the-initial-report-of-the-european-union.pdf> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, „Службен весник“, бр 07–5068/1, 2013 година, достапно на: <<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/b063254742a44129b8dfe1221762ddb4.pdf>> [Пристапено на: 23 јуни 2017 година].

Закон за вонпарнична состојба, „Службен весник“, бр.09/2008 година, достапно на: <<http://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-vonparnichna-postapka-18-01-2008.pdf>> [Пристапено на: 25 март 2017 година].

Закон за медиуми, „Службен весникна“, бр. 07/2013 година, достапно на: <http://www.avmu.mk/images/Zakon_za_mediumi_mkd.pdf> [Пристапено на: 18 јуни 2017 година].

Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник“, бр.50/2010 година, достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> [Пристапено на: 23 јуни 2017 година].

Закон за ратификација на КПЛП и факултативниот протокол, „Службен весник“, бр.172/2011 година, достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> [Пристапено на: 10 март 2017 година].

Закон за социјална заштита, консолидиран текст, МТСП, достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/ZSZ%20konsolidiran%20%20IX-2015.pdf>> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

Извештај на Државната изборна комисија за утврдување на состојбата во Избирачкиот список за ставање на јавен увид за одржување на Локалните избори на 15.10.2017 година, Државна изборна комисија, достапно на: <<https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zOWxNd0NHbVp1Vm8/view>> [Пристапено на: 7 октомври 2017 година].

Изборен законик, Државна изборна комисија, (неофицијална верзија подготвена од стручната служба на Државната изборна комисија), „Службен весник“, бр. 40/06, 136/08, 148/08, 155/08, 163/08, 44/11, 51/11, 54/11, 142/12, 31/13, 34/13, 14/14, 30/14, 196/15, 35/16, 97/16 и 99/16, достапно на: <<https://drive.google.com/open?id=0B8ZpCwro9h-zM2lkMkZERFo0NXc>> [Пристапено на: 7 октомври 2017 година].

Извештај на Мисијата за набљудување на изборите на ДИПЛОКАТ за парламентарните избори кои се одржаа на 11 декември 2016 година, достапно на: <http://www.diplocat.cat/files/docs/161219_DEOM_STATEMENT_MK.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

Извештај од средбата на Советодавниот комитет на ОДИХР за политичкото учество на лицата со попреченост кои се донесоа на средбата во Скопје, 2017 година, достапно на: <<http://www.osce.org/odhr/335581?download=true>> [Пристапено на: 15 август 2017 година]

Истражување од порталот „Мојот избор“, достапно на <<http://www.mojotizbor.mk/izbori-2014/mediumi.html>> [Пристапено на: 18 септември 2017 година]

„Извештај за проверка и процена на пристапноста на избирачките места за лица со поинакви способности“, 2017 година, ДИК, достапно на: <<https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zZELiRmx1S2RoMDQ/view>> [Пристапено на: 10 октомври 2017 година].

Кодекс на добри практики за изборните прашања CDL-AD(2011)045, Венецијанска комисија, 2011 година, достапно на: <<http://mdac.info/sites/mdac.info/files/CDL-AD%282011%29045-e.pdf>> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

„Кодекс на новинари на Македонија“, ЗНМ, 2001 година, достапно на: <<http://www.znm.org.mk/drupal-7.7/mk/node/440>> [Пристапено на: 23 јуни 2017 година].

Копенхагенски документ, достапен на <<http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

Кочоска, Е., „Анализа на дискриминациските практики во областа на медиумите врз основа на попреченост“, ОБСЕ, 2017 година.

Листа на медиуми кои информирале за затворениците, гласачите од дијаспората и болните, достапно на: <<http://www.time.mk/c/f87de03afa/prvicni-rezultati-od-glasanjeto-vo-sabota-3-1-za-vmro-dpmne.html>> [Пристапено на: 10 октомври 2017 година].

Лорд Е. Џенет, „Акција и застапување за правата на лицата со хендикеп“, 2012 година, достапно на: <<http://hrlibrary.umn.edu/edumat/hreduseries/TB6/desc.html>> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

Меѓународен пакт за граѓански и политички права, ООН, 1976 година, достапно на: <<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Набљудувачка мисија за избори на ОБСЕ/ОДИХР, конечен извештај, достапно на: <http://old.sec.mk/files/izbori2014/Tabela_so_kontakti_od_PO_na_DIKlast.pdf> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

Национална стратегија за еднаквост и недискриминација по основа на етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и пол 2016-2020 година, достапно на: <http://arhiva.vlada.mk/registar/files/Nacionalna_strategija_za_ednakvost_i_nediskriminacija_2016-2020.pdf> [Пристапено на: 18 јули 2017 година].

Одлуки на Комитетот за правата на лицата со попреченост врз основа на поднесени индивидуални жалби Zsolt Bujdosó, Jánosné Ildikó Márkus, Viktória Márton, Sándor Mészáros, Gergely Polkand János Szabó против Унгарија, број на CRPD/C/10/D/4/2011, достапно на: <<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsiltZc5%2fou8oZErvViZR3Rfd00U82wMnxtD8Mnk1GpaFNc3LmViG7vTUoxenPOOmV P2DkMY8oomk WrVr05gP1%2fH2x3 hpOcSOu9XyBTVA003h%2b>> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

Општ коментар број 25, КЧП, CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, достапно на: <<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsrdB0H1159790VGGb%2bWPAXiks7ivEzdmLQdosDnCG8FaJ7cphH%2fR9YlpwV%2bAPs%2bmcFvCdQgiL4iR9ZkL7Bv4oc2QLZ3AWYcNmMYP3SjhOMZ9>> [Пристапено на: 19 март 2017 година].

Општ коментар број 1 на членот 12 Комитет за правата на лицата со попреченост при ООН, CRPD/C/GC/1, достапно на: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>> [Пристапено на: 11 април 2017 година].

Општ коментар број 2 за членот 9 од КПЛП, Комитет за правата на лицата со попреченост при ООН, CRPD/C/GC/2, достапен на: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>> [Пристапено на: 11 март 2017 година].

Поповиќ, М., Михаиловска, Ј., Барометар на еднакви можности – 2013, МЦМС, Скопје, 2013 година, достапно на: <<http://www.mcms.mk/mk/za-nasata-rabota/istrazuvana-i-publikacii/istrazuvana/1542-barometar-za-ednakvi-moznosti.html>> [Пристапено на: 14 јули 2017 година].

Попоска, Ж., „Од Конвенција до практика“, Полио Плус – движење против хендикеп, достапно на: <www.polioplus.org.mk> [Пристапено на: 11 март 2017 година].

Попоска, Ж., Шаврески, З., Кочоска, Е., „Системски мониторинг на закони и политики“, достапно на: <http://openthewindows.org/sites/default/files/2._zakonite_i_politikite_.za_web.pdf> [Прис-тапено на: 10 септември 2017 година].

Препорака на Комитетот на министри до земјите членки за учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, 16.11.2011 година CM/Rec(2011)14, достапно на: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cbe4e> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Препораките од Лунд, ОБСЕ, Helsinki Monitor, Volumell, No. 4, 2000 година, достапно на: <http://www.osce.org/ODIHR/documents/guidelines/gl_nmpa_eng.pdf> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

Прирачник за едукација на членовите на избирачките одбори за гласање во дипломатско-конзуларните претставништва на државата во странство, односно конзуларните канцеларии, ДИК, 2016 година, достапно на: <<https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zcUswUnUxTGN0UGs/view>> [Пристапено на: 20 јули 2017 година].

Програма на ДУИ за парламентарните избори 2014-2018 година, достапно на: <<http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/dui-bdi-2014.pdf>> [Пристапено на: 20 јули 2017 година].

Програма на Ѓорге Иванов на претседателските избори 2014 година, достапно на: <http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/programa_gjorge_ivanov.pdf> [Пристапено на: 20 јули 2017 година].

Програма на Стево Пендаровски, СДСМ, на претседателските избори 2014 година, достапно на: <http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/programa_stevo_pendarovski.pdf> [Пристапено на: 20 јули 2017 година].

Програма на партијата ГРОМ за 2014-2018 година, достапно на: <<http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/grom-2014.pdf>> [Пристапено на: 20 јули 2017 година].

СДСМ програма Промени за нов почеток, достапно на: <<http://www.mojotizbor.mk/images/programi2014/sdsm-2014.pdf>> [Пристапено на: 30 јули 2017 година].

Симоска, Е., Габер, Н., Јовевска, А., Атанасов, П., Бабунски, К., „Истражувачки проект: Колку е инклузивно македонското општество“, Фондација Институт отворено општество, 2008 година, достапно на: <<http://www.soros.org.mk>> [Пристапено на: 22 мај 2017 година].

Стратегија за правата на лицата со попреченост 2017-2023 година, Совет на Европа, достапно на: <<https://rm.coe.int/16806fe7d4>> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

Судски случај Mathieu-Mohin & Clerfayt против Белгија, одлука на ЕСЧП од 2 март 1987 година, достапно на: <<http://echr.ketse.com/doc/9267.81-en-19870302/view/>> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

Судски случај Alajos Kiss v. Hungary, жалбабр.38832/06, одлука на ЕСЧП од 20 мај 2010 година, достапно на: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98800>> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

Универзална декларација за човекови права, ООН, 1948 година, достапно на: <<http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>> [Пристапено на: 18 април 2017 година].

УНИЦЕФ, Правото на образование на децата со пречки во развојот: пристап кон инклузивно образование кој се потпира на човековите права во државата, 2012 година,

достапно на: <http://www.unicef.org/ceecis/UNICEF_Right_Children_Disabilities_En_Web.pdf>
[Пристапено на: 30 јули 2014 година].

Упатство на ДИК за примена на членот 111, ставови 1, 2 и 3 од Изборниот законик бр. 02-3317/1 од 23.11.2016 година за болни и немоќни лица, ДИК, достапно на <<https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zLXR0NHd3SkNBSIk/view>> [Пристапено на: 20 март 2017 година].

Упатството на ДИК за примена на членот 111, ставови 4, 5 и 6 од Изборниот законик бр. 08-3317/1 од 23.11.2016 година за болни и немоќни лица, Државна изборна комисија, достапно на: <<https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zUkRaUEdWQTINZEO/view>> [Пристапено на: 20 март 2017 година].

Упатство на Државната изборна комисија за примена на членот 112, бр. 07 – 493/2, 2014 година, достапно на: <http://old.sec.mk/files/izbori2014/upatstva/____112-__.PDF>
[Пристапено на: 20 март 2017 година].

Устав, „Службен весник“, бр.91/2001, Собрание, достапно на: <<http://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/Odluka%20za%20proglasuvanje%20na%20Ustavot%20na%20RM.pdf>> [Пристапено на: 1 март 2017 година].

Факти за лицата со попреченост, ООН, достапно на: <<http://www.un.org/disabilities/documents/toolaction/pwdfs.pdf>> [Пристапено на: 19 јули 2017 година].

Шаврески З., Кочоска Е., - „Бела книга - Институционализацијата - наша реалност“, Полио Плус, 2009 година, достапно на: <www.polioplus.org.mk> [Пристапено на: 11 јули 2017 година].

Шаврески, З., Постољовска, Н., Анализа „Да се запрашаме заедно“, Полио Плус – движење против хендикеп, достапно на: <www.polioplus.org.mk> [Пристапено на: 22 мај 2017 година].

